

Osmanlı Hukuku'nda Elçilik Tercümanlığından Yabancı Devlet Mahmûlîği ve Vatandaşlığına: Hukukun Araçlaştırılmasının Örnekleri

İrem KARAKOÇ *

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

Makale Bilgisi

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 11.10.2023

Kabul Tarihi: 07.02.2024

Yayın Tarihi: 25.06.2024

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Diplomasisi,
Tercüman Beratı,
Kapitülasyonlar,
Tüccar Beratı,
Himaye.

ÖZET

Osmanlı hukukunda yabancı elçilikler tarafından belirlenen tercüman ve maiyyetine, Osmanlı Devleti tarafından, görev tanımını içeren ve berat denilen bir resmî belge verilirdi. Karşılığında devlete belli bir bedelin ödendiği bu beratlı statüsü cizye, gümrük vergisi, İslâm-Osmanlı ceza hukuku hükümlerinden muafiyet gibi bazı ek haklar tanırdı. Bu teamülün sağladığı ayrıcalıkların kapsamına konsolos yardımcısı, tercüman ve ticarî acente gibi görevliler girmektedir. Fakat zamanla yabancı Batılı devlet elçilikleri, beratta görev yeri olarak belirtilen şehirlere hiç gitmemiş ve hatta dil bile bilmeyen Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccarlara berat satarak maddi çıkar sağlamışlardır. Böylece bu hukukî uygulama amacından saptırılarak maddî ve siyasi bir araç hâline getirilmiştir. Beratlılık, kişileri İslâm Hukuku'nun dışında tuttuğundan avantaj sağlamıştır. Tanzimat döneminde önceden beri tanınagelen kapitülasyonların neticesinde Osmanlı'nın gayrimüslim tebaası haklar ve imtiyazlar bakımından fiilen, Avrupa devletlerince himaye edilen ve himaye edilmeyen zimmîler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yabancı devletler, mahmûllerinin haklarını, uluslararası ve iç hukukta koruyarak devlet içinde devlete karşı bir egemenlik alanı oluşturmuşlardır. Beratlı tercümanlığa ilişkin tedbir alındığında ise bu defa vatandaşlık üzerinden aynı uygulama başlatılmış, insanlar avantajına göre kolaylıkla tabiiyet değiştirmenin yollarını aramışlardır. Bu çalışma, beratlı tercüman sayısındaki artışı, arşiv kayıtlarıyla destekleyerek açıklamak amacıyla yapılmıştır. Tanzimat dönemindeki durumu ele alan makalemizde öncelikle klasik Osmanlı tercümanlık sistemi de kısaca anlatılmış, ardından mukayese edilerek bunun bozulma süreci değerlendirilmiştir. Bu yapılırken yeri geldikçe dönemin özelliğine göre, tercümanlara tevcih edilen beratlardan, beratlı sayısındaki artıştan ve devletin elçiliklere yaptığı uyarılardan örnekler verilmiştir. Ayrıca bunlara ek olarak Osmanlı'da kapitülasyonlarla desteklenen himaye olgusunun vatandaşlık değiştirmeleri teşvik edici boyutu, devletin yıkılmasına kadar varan süreci ve sonuçları değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Batılı devletler, kapitülasyonlara dayanarak himaye ettiklerinin haklarını, hem uluslararası hukuk alanında hem de iç hukukta koruyup sahip çıkarak devlet içinde etki ve nüfuz sahibi olmayı başarmışlardır. Batılı devletlerin elçileri doğrudan padişah ile muhatap olabildikleri için istedikleri kararı ondan alabilmişlerdir. Neticede mahmûlîkle başlayan ve gelişen suistimal keyfiyeti vatandaşlık sürecine de sirayet etmiştir. Osmanlı Devleti zaman zaman bu durumları engellemek için çeşitli hukukî düzenlemeler yapmış fakat kalıcı ve etkili sonuç alamamıştır. 1869'da Batılı devletlerin itirazlarına rağmen bir Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yapmış, Osmanlı tabiiyetini devrine hâkim olan uluslararası esaslara göre düzenlemiştir.

From Embassy Translator Status to Foreign State Ownership and Citizenship in Ottoman Law: Examples of Instrumentalization of Law



This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 11.10.2023

Accepted: 07.02.2024

Published: 25.06.2024

Keywords:

Ottoman Diplomacy,
Translator/Dragoman
Certificate (charter),
Capitulations,
Merchant Certificate,
Protege.

According to Ottoman law, the translator and his entourage designated by foreign embassies were given an official document called a 'berat' containing the job description by the Ottoman State. This chartered status, for which a certain fee was paid to the foreign state, granted some additional rights such as exemption from poll tax, customs tax, and Islamic-Ottoman criminal law provisions. The privileges provided by this custom include officials such as vice consuls, translators and commercial agents. However, over time, the embassies never went to the cities specified as places of duty in the charter, and Ottoman citizens who did not even speak the language gained financial benefit by selling charters to non-Muslim merchants. Thus, this legal practice was diverted from its purpose and turned into a material and political tool. Charter provides an advantage because it excludes people from scope of Islamic law. The non-Muslim subjects of the Ottoman Empire were divided into two in terms of rights and privileges: those who were protected by European states and those who were not. Foreign states have created a sphere of sovereignty within the state against the state by protecting the rights of their subjects in international and domestic law. When measures were taken regarding certified translation, the same practice was started through citizenship, and people looked for ways to easily change their nationality according to their advantage. This study was conducted to explain the increase in the number of certified (beratlı) translators by supporting archive records. The encouraging dimension of the phenomenon of patronage supported by capitulations for changing citizenship, the process leading to the collapse of the state, and its consequences were evaluated. While doing this, examples of the charters granted to translators, the increase in the number of charter holders, and the warnings made by the state to the embassies were given, depending on the characteristics of the period. In addition, the encouraging dimension of the patronage phenomenon supported by capitulations in the Ottoman Empire for changing citizenship, the process leading to the collapse of the state, and its consequences were evaluated. As a result, European states have managed to gain influence and influence within the state by protecting and protecting the rights of those they protect, both in the field of international law and in domestic law, based on capitulations. Since the ambassadors of European states could directly deal with the sultan, they were able to get the decision they wanted from him. As a result, the abuse that started and developed with privacy also spread to the citizenship process. The Ottoman Empire made various legal regulations from time to time to prevent these abuses, but could not obtain permanent and effective results. In 1869, despite the objections of the foreign states, he made an Ottoman Nationality Law and regulated Ottoman nationality according to the international principles that dominated the period.

To cite this article:

Karakoç, İ. (2024). Osmanlı Hukuku'nda Elçilik Tercümanlığından Yabancı Devlet Mahmiliği ve Vatandaşlığına: Hukukun Araştırılmasının Örnekleri, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 128-150. <https://doi.org/10.51120/NEUHFD.2024.112>

* irem.karakoc@deu.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminde devletlerarası ilişkilerde her sorun kuvvet yoluyla halledil(ebil)diği için diplomasiden yararlanmak tercih edilmemiş devlet, dış ülkelere daimî elçi/görevli göndermemiş, tek taraflı güce dayalı şekilde yani, üstün olduğu durumda istediğini yaptırmak; kendisine uyanlara karşılıksız *ihşanlarda ve bağışlarda bulunmak, imtiyaz sağlamak* yolunu kullanmıştır. Diplomasinin önemi ise, ancak ihtiyaç hissedilince anlaşılmıştır. 1699'da imzalanan Karlofça Andlaşması ile Osmanlı Devleti, kaybettiği büyük toprakları geri alma çabasına girmiş, aynı zamanda duraklama sürecinden gerilemeye geçilmiştir. 1699'dan 1793'e kadarki süreçte, yaşanan yenilgiler sebebiyle Batılı devletlerle ilişkilerde izlenen klâsik *tek taraflılık* anlayışının mecburen terkedildiği söylenebilir¹. Bu nedenle 1794'te *Yusuf Âgâh Efendi*'nin ilk daimî elçi olarak Londra Büyükelçiliği'ne atanması bile *Osmanlı Devleti*'nin gerçek anlamda karşılıklı diplomasiye geçtiği şeklinde yorumlanamaz. Tam karşılıklılık ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için 1834'ü beklemek gerekmiştir. Bu süreçte, *Osmanlı Devleti*, Paris, Berlin ve Viyana'da daimî elçilik ve konsolosluklar açmıştır.

Dış ilişkilerin yürütülmesinde en etkili görevlilerin başında şüphesiz saray tercümanları gelmiştir. Klâsik dönemde tercümanlar Osmanlı vatandaşlarından seçilip özel olarak yetiştirilmiş; devlet, ilk elçilik heyetlerine tercüman olarak Türk ve Müslüman olanları görevlendirmiştir². Devletin kadrolarında yabancı dil bilen tercümana, sadece uluslararası ilişkilerde değil ülkedeki müste'menlerin Osmanlı mahkemelerindeki yargılanmalarında da ihtiyaç duyulmuştur. Buna karşılık bir de yabancı elçilerin kendi yanlarında istihdam ettikleri, iyi Türkçe bilmesi gereken tercümanları vardır. Çalışmamızda *hukukun araçlaştırılması* tabiri ile öğretilerde farklı hukuk alanlarında kullanılan *hukukun/yargının araçsallaştırılması*³ kastedilmektedir. Hukuku araçlaştırmak objektif hukuk normlarının, hukukun genel ilkelerinin, kurum ve kurallarının özünün bozularak bunların, hukuk düzeni içinde kalındığında ulaşılamayacak; subjektif ve hukuka uygun olmayan bir amaca ulaşmak amacıyla kullanılmasıdır. Bir hukuk normu, ilkesi, kavramı veya kurumunun amacından saptırılarak bambaşka bir sonucu elde etmek için kullanılması anlamındaki bozulma süreci için kanaatimizce, *araç olarak kullanılmak* anlamında; *araçlaştırmak* sözcüğü daha uygundur. Bir hukukî kavram, kural veya kurumun, hukuka uygun olmayan bir sonuç elde etmek maksadıyla, konuluş amacının dışında kullanılması hukuku dolanmak veya kanuna karşı hile olup hukuk düzeni bu yolu kapat(a)maz ise ortada düzen, kavram, kanun veya kurum kalmayacaktır.

Çalışmanın amacı, yabancı devletlerle düzenli diplomatik ilişkiler kurulmaya başlandıktan sonra İstanbul'daki elçiliklerle diğer şehirlerdeki konsoloslukların resmî makamlarla ilişkilerini yürüten tercümanların sahip olduğu ayrıcalıkların zaman içerisinde yabancı sefirlerle, konsolosların yakınlarına, hizmetkârlarına, hattâ müste'men tüccara da teşmil edilmesinin izini sürmek ve örneklerini göstermektir. Dönemin hukukçuları bu konularda birçok çalışmalar yapılmış, bu durumlara eleştiriler getirilmiştir⁴. Burada ilk akla gelen soru, dil dahi bilmeyen çoğu tüccar kişilerin neden *tercüman*

¹ II. Selim'in, Habsburg imparatorlarıyla barış yapması; devlet adamları ve yöneticilerin büyük ülkeleri hedeflemek yerine daha küçük yerlerin, köy kümelerinin ele geçirilmesini gâye edinmeye başlaması öğretilerde, *genel Türk tavrının değişmesi* olarak kabul edilmiştir. Bu açılarından değerlendirildiğinde II. Selim Osmanlı tahtına geçen ilk epigone'dur (Fekete, Lajos. “*Osmanlı Türkleri ve Macarlar*”, Belleten, C.13, S. 52, 1949, s. 671).

² Yeni kuşak tercüman kadrosu yetiştirmek için Bab-ı Ali tercüme odası, 1821'de kurulmuştur (Orhonlu, Cengiz. “Tercüman”, İslâm Ansiklopedisi, C. 12/1, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 21; Balcı, Sezai. “*Osmanlı Devletinde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 31).

³ Yılmaz, Didem. “Yargının Araçsallaştırılması” Paneli, İstanbul Barosu, 2019.

⁴ Osman Affan, *Tabiiyet*, Muhamat Dergisi, S. 33, 10 Nisan 1330 (23 Nisan 1914), s. 1025, *Osmanlı Hukukçuları Gözünden Tabiiyet Hukuku*, Nazif Sururi, Örikağasızâde Hasan Sırrı, Yusuf Ziyâ, Osman Affan, Sarkis Karakoç, Abdurrahman Adil, Yeni Osmanlılar Cemiyeti, (Ed. Doç. Dr. Ahmet Kılınç), (Transliterasyon: Betül Argunhan-Merve Öztürk), Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara Mart 2021, s. 119-

kadrosuna atanmak istedikleridir. Atanma talebi müste'menlerle sınırlı kalmamış, Osmanlı tebaasından gayrimüslimlere (zimmî) de sirayet etmiştir. Zimmîler zaten hukukî haklar ve mükellefiyetler bakımından tıpkı Müslümanlar gibi *Osmanlı Devleti*'nin tebaasındandır. Müste'menlik bir yabancılık statüsü olmasına rağmen, zimmîlik bir vatandaşlık statüsüdür. Genellikle müstemenlerle ortak ticaret yapan zimmîler, ortaklarının yararlandıkları ayrıcalıklardan kendileri de yararlanmak istemiştir. Burada ikinci soru akla gelmektedir: Devletin kendi vatandaşları, zaten kendi tebaası oldukları devletin koruması altındayken, neden yabancı bir devletin koruması altına girmek için tercüman kadrosuna atanmak istesin? Hattâ bunun için niye para ödesin?

Tarihte yabancı devlet vatandaşlığını kazanmaya varan sonuçları olan himaye süreci, bir hukuk kuralına gereğinden fazla istisna açılır ve bazı kişilere ayrıcalık-iltiyaz tanınırsa, asıl kural/ilke veya tümünden bir sistemin nasıl ortadan kalkabileceğinin somut bir örneğidir. Bu bağlamda aslında çalışmada tercümanlık mesleğinin amacından saptırılarak Batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmesinde kullanılıp kullanılmadığı sorusuna da cevap aranmıştır. Çalışmamızda yeri geldikçe dönemin özelliğine göre, tercümanlara tevcih edilen beratlardan, beratlı sayısındaki artıştan ve devletin elçiliklere yaptığı uyarılardan örnekler verilmiştir. Çalışmamızda örnek olarak kullanılan beratların çoğu Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Düvel-i Ecnebiye Defterleri taranarak elde edilmiştir. İki seri hâlinde olan Düvel-i Ecnebiye Defterlerine (A. DVNS. DVE. d) ulaşmak için, <https://www.devletarsivleri.gov.tr/sayfasi> açılıp e-Devlet bağlantısıyla giriş yapılabilir. Ancak defterlerdeki çok sayıdaki tüm kayıtlara bu çalışmada yer verilemeyeceğinden hukuki konularla ilgili olanlar yeri geldiğinde örnek olarak sunulmuştur. Çalışmada kullanılan örneklere ulaşmak isteyenler için Devlet Arşivleri Başkanlığı → Osmanlı Arşivleri → Detaylı Arama → Bab-ı Defteri → seçilip arama kısmına 'Tercüman beratları' yazıldığında bu çalışmada kullanılan tüm kayıtlara ulaşmanın mümkün olduğunu belirtilebilir.

I. Tercümanlık Sistemi

Çalışmanın konusu doğrudan doğruya Osmanlı tercümanları değil de tercümanlık sisteminin işleyişi olduğundan öncelikle Osmanlı Devleti'nin kendi özgün sistemi doğrultusunda tercümanlık kadrolarının ne şekilde oluşturulduğu üzerinde durulmuştur. Sistemin düzgün işlediği dönemlerde bunun sorun olmadığı açıklanmak istenmiştir. Daha sonradan kötüniyetli uygulamalarla ortaya çıkan sorunlar ise, diğer başlık altında ele alınmıştır.

A. Tanımlar ve Osmanlı Hukuk Sistemindeki İşleyiş

Aramice ve İbranice (targum) kökünden gelen ve Osmanlı Türkçesinde *tercüman* olarak söylenen turdjuman (a.), pls. taradjim sözcüğü, Arapça terim olarak *tercüme etmek* anlamına gelmektedir⁵. Tercüman kelimesi, zamanla dragoman/drogman ve türevleri şeklinde Batı dillerine de girmiştir. Osmanlı hukukunda bir kişi, herhangi bir devlet görevine atanırken ona verilen işin, yetkinin, görev alanının ve aynı zamanda kişinin kimliğini ayırt eden unsurların belirtildiği bir belge verilirdi. Genellikle berat denilen Arapça kökenli sözcük, sözlüklerde *yazılı kâğıt, mektup, menşur, biti, misal, nişan; rütbe veya bir imtiyazın verildiğini musaddak olan hatt-ı divânî ile yazılan bir imtiyaz senedi ve ferman* gibi anlamlara gelmektedir⁶. Osmanlı devlet geleneği ve yönetim hukuku terimi olarak *rütbe ve memuriyet-i muhtelif için taraf-ı devletten yazılıp verilen kağıd-ı resmî, fermannâme*⁷ mânasını kazanan

157.

⁵ Bosworth, C. E. "Tardjūmān", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Ed. P. Bearman, Th. Bianquis, CE Bosworth, E. van Donzel, WP Heinrichs, Leiden: Brill, 1997.

⁶ Kütükoğlu, M.S. "Berat", *DİA*, C. 5, İstanbul, 2006, s. 472.

⁷ Kamus-ı Osmanî "berat" maddesi, s. 118; Lugat-ı Nâci; Kamus-ı Türkî, 'Berat' maddesi, s. 286; Reyhman, Jan-Zajaczkowski, Ananiasz. *Osmanlı-Türk Diplomatikas El Kitabı (Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats)*,

sözcük, resmî yazışma dilinde ise, gerçek veya tüzel kişilere bir yetki/imtiyaz yaratma amacıyla veya devlete ait mallar üzerinde tasarruf hakkı/mülkiyet hakkı kurmak için verilen ve sunduğu bu hak ayrıcalıkları üçüncü kişilere karşı koruma yollarını, padişah emri ile, bahşeden hukukî belgeleri anlatmaktadır⁸. *Reychman* ve *Zajaczkowski* ise bu terimin her atamada değil, özellikle yüksek mevki sahiplerinin atanması ile feodal sınıfa yapılan mal-mülk bağışları ve muayyen şekillerde verilen ruhsatlar için kullanıldığını ifade etmiştir⁹. Ancak çalışmamız esnasında yukarıda belirtilenlere ek olarak bir vergiden muafiyet, kılık kıyafet, sakal-bıyık özgürlüğü gibi konularda devlet tarafından tanınan/korunan ayrıcalıkların tümünün ve daha fazlasının beratın kapsamına girebildiği görülmüştür. İşte bu nedenle, devlet kademelerinde *bir berata sahip olmanın yolları*, tercümanın kimliği, kişiliği ve niteliklerinden daha çok ön plana çıkmaktadır.

B. Sistemin İşleyişi

Osmanlı Devleti tarafından ülkede bulunan yabancı elçiliklerin tercümanlarına da görevlerini ispat eden birer berat verilmekteydi. Osmanlı diplomasi örgütünün kökenlerinin ve gelişim sürecinin Batıdaki konsolosluk ve diplomasi teşkilatınının gelişimiyle örtüştüğü söylenemez¹⁰. Osmanlı kançılığının kayıtları düzenli tutulmasına¹¹ rağmen Osmanlı Devleti, Batı diplomasi sistemine sonradan girmiştir. İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlı diplomasisini ilki, karşılıksız/tek taraflı diplomasi; ikincisi, karşılıklı diplomasi olmak üzere iki döneme ayırmak mümkündür¹². Klâsik dönemde Osmanlı elçileri bir başka ülkeye ancak cülûs, şehzâde doğumu, yüksek mevkideki kişilerin ölümleri ve savaş gibi önemli durumlarda gönderilmiş fakat görev tamamlanınca elçiler geri dönmüştür¹³. Buna karşılık kimi yabancı devletler ise, Fatih devrinden itibaren İstanbul'da kalıcı elçi bulundurmuşlardır¹⁴.

Avrupada gerçekleşen önemli olaylar, genellikle İstanbul'da bulunan yabancı elçiliklerin tercümanlarından, tüccarlardan ve Elfâk-Boğdan beylerinden öğrenilmiştir. Resmîyet ve objektiflik taşımayan bu bilgi akışının gerçeği ne kadar yansıttığı tartışılır. Diplomasinin önemi, 1699'dan itibaren toprak kayıplarının başlamasıyla ortaya çıktığından bu dönemde diplomasi örgütüne Mektubî Odası ve Amedî Kalemi eklenmiş, dış ilişkilerden birinci derecede sorumlu görevli reisülküttap olmuştur¹⁵. Dış ülkelerde yaşanan gelişmelerden doğru ve doğrudan bilgiye ancak kendi elçilerimiz aracılığıyla ulaşılabileceği *III. Selim* devrinde kavranabilmiştir. Uluslararası ilişkilerde tek başına düzen kurulamayacağı, diplomasiyle hareket edilmesi gerektiği anlaşılınca İngiltere ve Fransa'da ikamet

(Genişleterek İngilizceye Çeviren: Andrew S. Ehrenkreutz) (Türkçeye Çeviren: Mehmet Fethi Atay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 155. Beratları fermanlardan ayıran şekli özellikler için bkz. Genç, Yusuf İhsan. *Osmanlılarda Beratlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, s. 10 vd.

⁸ Gök, Necdet. "Osmanlı Diplomatasında Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklar", *OTAM, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, 2001, s. 218.

⁹ Reychman-Zajaczkowski, s. 156. Öğretide Osmanlı belgebilimi bakımından belgelerin sınıflandırılmasında, biri *Fekete*'ye diğeri *Kütükoğlu*'na ait olan iki tasnif anlayışından bahsedilmektedir (Gök, s. 212).

¹⁰ Batı'daki konsolosluk anlayışındaki farklar için bkz. Foşil, Pol / Bonfis, Henri. *Hukuk-u Umûmiyye-i Düvel, Üçüncü Kısım* (C. 3), Mütercimi: Mehmet Cemil, Mürtebin-i Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1328, s. 113 vd, 151; Ali Şahbaz Efendi. *Hukuk-u Düvel*, C. I-II, Nâşiri: Mehmed Âdil, Bağdatlıyan Matbaası, İstanbul, 1898, s. 245; Karakoç, İrem. *Hukuk Tarihinde Vatandaşlık-Yabancılık Statüsü*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 158.

¹¹ Groot, Alexander. "The Historical Development Of The Captulatory Regime In The Ottoman Middle East From The Fifteenth To The Nineteenth Centuries", *Oriente Moderno*, Nuova serie, Anno 22 (83), Nr. 3, Published by: Istituto per l'Oriente C. A. Nallino Stable, s. 1.

¹² Akyılmaz, Sevgi Gül. *Osmanlı Diplomasi Tarihi ile Teşkilatı*, Tablet Basım Yayın, Konya, 2000, s. 56, 136; Akyılmaz, Sevgi Gül. *Siyasi Tarih*, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2022, s. 105.

¹³ Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi*, s. 113.

¹⁴ Gürkan, Emrah Safa. "Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 2, s. 372-399, 2015, İstanbul, s. 372.

¹⁵ Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi*, s. 108.

elçilikleri kurmuştur¹⁶.

Klâsik dönemde önceleri Osmanlı Devleti'ne yerleşen daimî yabancı elçilere Müslüman-Türk tercümanlar verilirken¹⁷ 1560-1569 yılları arasında, sonradan Müslümanlığı kabul etmiş gayrimüslimler seçilmiştir. 17. yüzyıl ortalarında ise, Divan-ı Hümayun'da dil bilen Rumlar görevlendirilmiştir. Sakız'lı bir Rum doktor olan Panayoti Mamonas, 1699'da Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa tarafından Divan-ı Hümayun baş tercümanı yapılmıştır. 1709'da ilk olarak Divan-ı Hümayun baş tercümanı İskerletzâde Nikola, Boğdan ve Eflâk voyvodalığına getirilmiştir. 1819'dan itibaren Donanma ve Divan-ı Hümayun tercümanlıklarıyla Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarının, Fenerli aileler arasında rekabete konu olduğu bir süreç yaşanmıştır. Sonrasında tercümanlık görevleri sürekli olarak Fenerli ailelerin fertlerine verilmeye başlanmıştır¹⁸.

18. yüzyılda Osmanlı Devlet kademelerinde başgösteren Rus, İngiliz ve Fransız nüfuzunun giderek artması ve tercümanlara da sirayet etmesiyle birlikte tercümanlar kendi görüşlerine uygun bir yabancı devletin çıkarlarına göre davranmışlar Batılı devletlerle menfaat ilişkisi içine girmişlerdir. *Ahmed Cevdet Paşa*'nın belirttiğine göre bu ilişki, tercümanların yükselerek voyvoda olması; voyvodaların da Fenerlilerden olması ile doğrudan bağlantılıdır. Voyvodaların Osmanlı Devleti tarafından atanması, ilk bakışta Osmanlı Devleti tarafından sanki hükmetme/egemenlik alanını genişletmek gibi görünse de aslında sistem tam tersine yani, devletin aleyhine işlemiştir. O dönemde bu sistem, daha çok Rusya'nın yararına sonuç doğurmuştur. Kişiler, voyvoda olmadan önce bu mevkiye gelebilmek için oldukça fazla masraf ederler, bunu telafi etmek için de halka ağır vergiler koyarak zulmederlerdi. Devlet bunu haber aldığı anda voyvodaları azlettiğinden görevde en çok bir yıl kalmaları neredeyse teâmül hâline gelmiştir. Bunun idrakinde olan voyvodalar Rusya'ya yanaşıp gizlice onun çıkarına çalışma karşılığında Rusya'nın Osmanlı nezdindeki nüfuzundan yararlanmaya ve giderek onun himayesine girmeye başlamışlardır. Aynı '*korunma gerekçesi*' ile yerel halk da Rusya'nın himayesine girmiştir¹⁹. İşin ilginç, büyük devletlerin menfaatleri birbiriyle çatışınca devleti ikaz ederek birbirleri aleyhine kararlar çıkarabilmişler: menfaatleri uyuştuğunda ise, Osmanlı'nın karşısında birleşebilmişlerdir²⁰.

Devlet, beratlı tercümanlığın araçlaştırılmasının halka sirayet etmesini engellemek için bazı adımlar atmış; ülkenin çeşitli yerlerindeki konsolosların sayıca fazla olan tercümanlarını, Osmanlı reayasından iki beratlı ile sınırlamak istemiştir²¹. 1661 tarihli İngiliz kapitülasyonunda Osmanlı ülkesindeki İngiliz elçisinin en çok on nefer hizmetkârı olabileceği belirtilmişken 1675 tarihli İngiliz kapitülasyonunda elçiliğin çalıştırabileceği yasakçı ve tercümanların sayısına sınır konmamıştır. 1737 tarihli İsveç kapitülasyonunun 5'inci maddesinde en çok dört konsolos ve bir tercüman çalıştırılabileceği hükmü vardır²². Devlet, sonunda suistimallerin önlenmesi için elçilerin, yanlarında çalışan

¹⁶ Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi*, s. 55-56, 106, 175; Karaer, Nihat. "Fransada İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çabaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği, (1797-1802) Sürecinde Osmanlı Fransız Diplomasi İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, 2012, s. 63, 68. Ayrıca bkz. Ortaylı, İlber. *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 217.

¹⁷ Örneğin Kanuni döneminde, yeni gelen İspanya elçisine tercüman olarak *Abdullahoğlu Cafer* verilmiştir (Orhonlu, s. 177).

¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, C. I, III, (Hazırlayan Prof. Dr. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 323; Çiftçi, Cafer. "*Bâb-ı Ali'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)*", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 7, S. 26, 2010, s. 27 vd; Orhonlu, s. 177.

¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, I, s. 323-324. Himaye süreci hakkında bkz. Konan, Belkis. "Osmanlı Devleti'nde Protege (Koruma) Sistemi", *AÜHFD*, C. 58, S. 1, 2009, s. 169.

²⁰ Fransa ve Rusya örneği için bkz. Başvekâlet Arşivi, Hatt-ı Hümayun, no: 5766 b'den aktaran Orhonlu, s. 178.

²¹ Ahmed Cevdet Paşa, I, s. 309; III, s. 270.

²² Boogert, Maurits H. Van Den. *The Capitulations And The Ottoman Legal System, Qadis, Consuls and Beraths in 18 th Century*, Boston: Brill Leiden, 2005, s. 24, 65.

tercümanlardan sadece ikisinin cizyeden muaf tutulabileceğine karar vermiştir²³. Devletin tüm çabasına rağmen, kapitülasyonları kaldıramadığı için bu haksız kazanç düzeni sürmeye devam etmiştir²⁴.

1821 yılına kadar elçilik tercümanları sekiz adet yardımcı (dil oğlanı) ve on iki hizmetkâr bulundurma hakkına sahip kılınmıştır. Ancak yardımcıların tamamı Rum olup cizyeden muaf tutulmuştur²⁵. Devletin atadığı elçilik tercümanlarının, nezdine atandığı yabancı ülke ile kişisel çıkar ilişkisi kurması yasak olup aksi durumda azledilirlerdi. Tercümanların ticaret ve benzeri başka işlerle iştigal etmesi de yasaklanmıştır. Bu doğrultuda İngiltere 1809 tarihli andlaşmanın 9. maddesinde esnafılık veya bankacılık gibi ticaretle uğraşan hiç kimseye tercüman beratı vermeyeceğini kabul etmiştir²⁶. Fakat 1821’de baş tercümanın Rum ayaklanmasında dahil olduğu sebebiyle tercümanlıklara tedricen Fenerli aileler yerine Müslüman Türkler atanmaya başlanmış, yabancı dil bilen memur yetiştirme amacıyla tercüme odası kurulmuştur²⁷. 1854’te, elçiliklerde en çok dört, konsolosluklarda bir tercüman olabileceği hükmü getirilmiş fakat Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi devletler bu sayı sınırlamasının dışında tutulmuş hattâ bir süre sonra tercümanlar yeniden yabancı tebaadan olabilmeye başlamıştır. Baş tercümanların terfi ettikleri takdirde konsolos yapılması gelenek hâline gelmiştir²⁸.

Pasarofça Andlaşması’ndan (1718) sonra ve Belgrad Andlaşmasını (1739) izleyen dönemde Osmanlı artık Avrupa diplomasi sisteminin etkisine girmiş²⁹, bundan sonra Bâbîâli nezdindeki sefirler sadece barış görüşmeleri için değil, temsil ettikleri ülke tüccarının güvenlik ve çıkarlarını korumak için reisülkütuba başvurmaya başlamışlardır³⁰. 18’inci yüzyılda reisülkütuplar, diplomasi anlayışının yenilenmesinin bir sonucu olarak dış işleri bakanına benzer bir statü kazanmışlarsa da bu dönüşüm, görünüşte kalmış gibidir. Nitekim o dönemde reisülkütuplar normal bir dış işleri bakanının işlevini gereği gibi ifa edemedikleri gibi sık sık da değiştirilmişlerdir³¹. Reisülkütubun baş sorumluluğu, dış ilişkiler değil de âdetâ yabancı sefirlerin, kendi tüccar, konsolos, tercüman ve diğer konulardaki şikâyetlerini dinleyip, bu konularda emir ve uyarılar yazmak, iç hukuk mekanizmalarını harekete geçirmek, sefirlerin rahatını sağlamak olmuştur. Kayıtlardan anlaşıldığına göre yabancı sefirler, padişaha ulaşmak sûretiyle, memnun kalmadıkları devlet adamlarının değiştirilmesini isteyebilmekteydiler. Batılı elçilerin padişah nezdinde yürüttükleri talepkâr politikaların sonucunda yabancılar, devlet içinde güçlü bir koruma kalkanına sahip olmuşlardır³². Beratlarda genellikle padişahın “...kimse bunlara müdahale etmeye...karışmaya, tutulmaya...” şeklinde sert emir ve uyarıları yer almaktadır. Örneğin İngiltere tarafından Beyrut Konsolosluğu’na atanan *Mr. William Viri*’ye berat verilmesi ricası üzerine İngiltere Elçiliği’nin tavrı ve Divan-ı Hümâyûn muktezâ kaydı bulunmaktadır³³. Başka bir beratta Avrupalı tüccarlar ile hizmetkârlarına yol emri verilmesi ve alınacak

²³ Kenanoğlu, Macit. *Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek*, 2. Baskı, Klâsik Yayınları, İstanbul, 2007, s. 389.

²⁴ Kapitülasyonların kaldırılma süreci için bkz. (Özkorkut, Nevin Ünal. “Kapitülasyonların Osmanlı Devleti’nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, *AÜHFD*, C. 53, S. 2, s. 92 vd.

²⁵ Bu uygulamanın ne zaman başladığı bilinmemektedir (Orhonlu, s. 177, 180). 1730’da Osmanlı Devleti’nde bulunan tercümanların sayısı bkz. Balcı, s. 33.

²⁶ Feroz, Ahmad. “Ottoman Perceptions of the Capitulations (1800-1914)”, *Journal of Islamic Studies (JSTOR)*, 11:1, p.1-20, Published by: Oxford University Press Stable, 2000, s. 4.

²⁷ Osmanlı ulemâsı arasında Divan tercümanlığının yeterince prestijli bir iş olmadığı kanaati yaygın olduğundan kendinin “yüksek ulemâ” olduğunu düşünenler bu görevi kabul etmemiş makam bir süre yetersiz kişilerce doldurulmuştur (Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi*, s. 155).

²⁸Orhonlu, s. 181.

²⁹ Osmanlı Devleti Rusya’ya daimî sefaret açmamıştır (Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi*, s. 140).

³⁰ Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi*, s. 138.

³¹ Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi*, s. 145, 148.

³² Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi*, s. 54, 148; Ortaylı, s. 217.

³³ İngiltere’nin Halep Konsolosluğu Tercümanı Cibril veled-i Yosef’in hizmetkârlarından Cami veled-i Papa Simaki’nin beratı (Yer Bilgisi: 7-65 Dosya Ek: Belge Tarihi: H-20-12-1260); İngiltere Devleti tarafından Mısır ve Mora’ya atanan konsoloslara bermutad konsolosluk beratları verileceği. a.g.y.tt (Yer Bilgisi:168-7107 Dosya Ek: Belge Tarihi: H-29-12-1210).

cizye miktarı ile müste'men tercümanlarının kendileri ve evladlarının menkulat (taşınır mallar), meşrubat (içecekler) ve melbusatlarına (giysiler) *müdahale edilmemesine dair*³⁴ uyarılar vardır. Buna aykırı herhangi bir davranışta, yabancı devlet elçisi, doğrudan padişah nezdinde bildirimde bulunarak Osmanlı devlet adamlarının -yukarıdan- ikaz edilmesini sağlardı. Örneğin İzmir'de sakin beratlı tercüman olanlardan bedel-i avarız vs. mirî tekâlif alınmakta olduğunun İngiltere elçisi tarafından beyan edildiği ve bunlardan vergi alınmasının ahd-i hümayûna muhalif bulunduğu sebebiyle taleb edilmemesi hakkında İzmir Kâdısı Mustafa'ya ferman yazılmıştır³⁵.

Beratlarda, “Cebrail veled-i Abdal Yaseb'in ölümüyle boşa kalan Fransa Elçilik Tercümanlığı'na Apostol Papa veled-i İstomani'nin tayin edildiği, kendisinin himaye edilmesi ve kanunsuz vergi talebiyle rencide edilmemesi” ve “Defterli Avrupa tacirlerinden Panayot veled-i Dimitri'nin İzmir'de mûkim hizmetkârı Acı Odenis Cevhercioğlu'na verilen himaye beratının şartlarına uyulması” gibi tercümanın kendisini himayeye dair ikazlar vardır. Beratlardan ilki III. Selim ikincisi II. Mahmud dönemine aittir³⁶.

Arşiv defterlerinde, elçilik tercümanlarının hizmetçilerinin korunması hakkında da pek çok kayıt vardır. Bunlara örnek olarak Fransa'nın Sayda Elçilik Tercümanı Yusuf veled-i Yorgaki'nin İzmir'e gönderdiği hizmetçisi Nikola Mavrokordato'nun himaye edilmesi için, III. Selim dönemine ait kayıt³⁷ ile Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti elçiliği tercümanı Mıgırdıç'ın hizmetkârı Serkiz için “emsali gibi” berat verilmesi talebi gösterilebilir³⁸.

1753 yılına ait bir kayıta İngiltere elçisi tercümanlarından Hayim veled-i Menahim, oğlu Menahim'i, İstanbul-Galata-Haslar ve Üsküdar kazalarına göndermiştir. İngiltere elçisi doğrudan sultanı muhatap olarak saraya ilettiği dilekçesinde tercümanın sahip olduğu berat şartları gereğince, tercümanın oğlu Menahim'in de seyahati sırasında şer'i şerife, ahidnameye ve berat şartlarına aykırı cizye istenilerek veya başka bahanelerle rahatsız edilmemesi ve giyimine karışılmaması için hükm-i hümayûn ricasında bulunmuştur. Elçinin isteği kabul edilerek İstanbul, Galata mollalarına, Yeniçeri Ağası'na, Haslar ve Üsküdar kazâ nâibleri ile Galata voyvodasına hitaben “hilâf-ı şer'-i şerif ve mugâyir-i ahidnâme-i hümayûn ve şürût-ı berât-ı âlişân müdahale ve rencide ve remide olunmak icâb itmez iken cizye-dâr kolcuları ve kolluklarda olanlar ve sairler hilâf-ı ahidnâme-i hümayûn ve mugâyir-i şürût-ı berât-ı âlişân” rahatsız edilmemeleri yolunda hükm-i hümayûn çıkarılmıştır³⁹.

1759 yılına ait kayda göre tercüman Bedros veled-i Aleksan oğlu Mıgırdıç'ı *bazı mesâlih* için Üsküdar'dan Sivas, Eğin ve Arapkir ve civarına göndermek istemiştir. Fakat *bazı mesâlih*in ne olduğu açıklanmamıştır. Bununla birlikte İngiltere elçisi durumu bir dilekçeyle sultana bildirerek adı geçen kişilerin seyahat esnasında rahatsız edilmemeleri için hükm-i hümayûn rica etmiş, elçinin talebi kabul edilmiştir.

1760 yılına ait bir başka kayıta tercüman Avanis veled-i Hanem *bazı husûs* için Üsküdar'dan Halep, Erzurum, Kars ve Kudüs'e gidip döneceğini bildirmiş sebep göstermemiştir. Dilekçede sefaret tercümanının ‘tercüman-ı mesfûr ve yanında olan bir nefer oğlu ve iki nefer hizmetkârlarıyla’ yolculuk yapacağı, gerek yolculuğu sırasında gerekse konakladığı yerlerde cizyedarlar ve başkaları tarafından hiçbir bahaneyle rahatsız edilmemesi, tercüman ile davası olup dört bin akçeyi geçen davaların yerel mahkemede görülmeyerek İstanbul'a havale edilmesi e bahsi geçen kişilerin korunması için hükm-i

³⁴ H-17-03-1255 (AE.SMHD.II.112 9553).

³⁵ 10.03.1077/10 Eylül 1666 tarih, 4/369, Sıra:93.

³⁶ AE II.MHD 69-5001'den nakil, (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi MFB 764).

³⁷ AE.SSLM.III, Fon:4, Kutu/Gömlek/Sıra no: 178; Tarih H. 29-12-1210.

³⁸ C..HR.. Fon:107, Kutu/Gömlek/Sıra no: 5333; Tarih H. 10-03-1220.

³⁹ Demiryürek, Mehmet. “İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu”, *Belleten*, Ağustos, C. 80, S. 288, 2016, s. 472.

hümâyûn rica edildiği belirtilmiştir. Elçinin talebi kabul edilmiştir. Dilekçede tercümana yöneltilebilecek olan alacak taleplerinden bahsedildiğine göre tercüman ve maiyyetindekilerin özel bir koruma altına alındığı görülmektedir. Herşeyden evvel tercümanlar ticaretle uğraşmakta ve yüksek gelir elde etmektedir. Buna ek olarak tercümanın oğlu ve hizmetkârları tercümanın ayrıcalıklarını kullanarak seyahat etmektedir. İngiltere elçisinin himayesinde olanların, sorunlarını doğrudan sultana iletme imkânına sahip oldukları da görülmektedir. Çünkü Osmanlı tebaasından olan normal bir tüccarın bu tür imtiyazları bulunmamaktadır⁴⁰.

Tanzimattan önce birçok memuriyete beratsız atama yapılamaz ve yapılsa da geçersiz sayılırken zamanla yüksek rütbeli memur/asker atamaları fermanla yapılmaya başlanmış, devlet memurluğunda berat usulü giderek terkedilmiştir. Ancak buna rağmen tüccar, elçi ve metropolitler için berat düzenlenmeye devam edilmiştir⁴¹. Buradan, Osmanlı Devleti'nde yabancılarla ilişkilerde ayrı bir hukukun olduğu, iç hukuktaki düzenlemelerin bu alanda geçerli kılınmadığı sonucuna varmak mümkündür.

C. Tercüman Beratları

Osmanlı Devleti'nde reayadan birini tercüman olarak kadrosunda çalıştırmak isteyen bir yabancı elçinin ücreti karşılığında padişahın berat istemesi gerekirdi. Bir kişiye ayrıcalıklı tercüman statüsünün verildiği ancak bu beratla ispatlanabilirdi. Beratın verildiği görevliler arasında tacirler yoktur. Çünkü bu bir görev belgesidir. Osmanlı ülkesinde bir yerden bir yere seyahat etmek isteyen herkesin 'mürur tezkiresi/yol emri/yol hükmü' denilen bir ruhsata sahip olması gerektiğinden beratlarla genellikle, bunu taşıyanın, Osmanlı ülkesinde yetkili makamlarca rahatsız edilmeden, sorgulanmadan seyahat edebileceğini belirten bir ifadeye de yer verilmiştir⁴². Aşağıda, hukuki açıdan gereği ve önemi bulunan tercümanlık beratlarının nasıl arttırıldığı, yer değiştirildiği ve yetersiz kişilerin tercüman beratı almaları için hangi hukuki yolların araç olarak kullanıldığı açıklanmıştır.

1. Beratlı Tercüman Kadrolarının Arttırılmasının Hukuki Mekanizması

Tercüman olarak istihdam edilenlerin sayısının artmasında bunun kazançlı bir iş hâline dönüşmesinin büyük etkisi vardır. Çünkü kapitülasyon andlaşmalarına beratlı elçilik tercümanlarının ticaret yapabileceğine dair hükümler konmaya başlanmış ve padişahlar da bu uluslararası andlaşmaları onaylamıştır⁴³. 1675 tarihli İngiliz, 1680 tarihli Hollanda ve 1740 tarihli Fransız kapitülasyonları, tercümanlara da müste'men tüccar gibi ticarî amaçla alım-satım yapabilme hakkı vermiştir. Bunun üzerine yabancı elçilikler tercümanlarının ticaretle uğraşmasıyla yetinmemiş ve devletten aldıkları beratlı tercüman kadrolarını satışa çıkarmışlardır. Herhangi bir elçilikten bu konuda bir berat satın alan her gayrimüslim, bağlı olduğu konsoloslüğün bulunduğu şehre dahi gitmeden ahidnâme ile tercümana tanınan imtiyazlardan yararlanıp, *görünüşte tercüman ama aslında müste'men tâcir* olarak ticaret yapmaya başlamış ve böylece tercüman beratı sayısı, kadrolu tercüman sayısını aşmıştır⁴⁴. Ayrıca elçilikler *Osmanlı Devleti'*nden bilgi edinmeleri karşılığında bazı zimmîlere bu belgeleri karşılıksız da

⁴⁰ Demiryürek, s. 475.

⁴¹ Genç, s. 8-9.

⁴² Yabancıların ülkeye girişlerinde vize ve pasaport zorunluluğu getirildikten sonra buna gerek kalmamıştır (Kütükoğlu, Mübahat S. "Mürur Tezkiresi", *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 60).

⁴³ *Feroz Ahmad*, uluslararası andlaşma hükmü olan bu şartların, Osmanlı Devlet adamları tarafından *padişahın tek taraflı ihsanı* olarak algılandığını belirtmektedir. Lord Hardinge 1908'de "istedikleri şeyin ayrıcalık/ihsan değil (*privilege*) değil, hakları (*right*) olduğunu belirtmiştir (Feroz, s. 1).

⁴⁴ Thayer, Lucius Ellsworth. "The Capitulation of The Ottoman Empire and The Question of Their Abrogation as it Affects the United States", *AJIL*, C. XVII, 1923, s. 218; Feroz, s. 3; Bağış, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler (Kapitülasyonlar-Avrupa Tüccarları-Beratlı Tüccarlar-Hayriye Tüccarları (1750-1839))*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s. 29, 43; Boogert, s. 66.

vermişlerdir⁴⁵.

Sayıdaki artışı gösteren bir hükümden anlaşıldığına göre, Fransa elçi ve konsoloslarının 1144 (1732) tarihinde kırk nefer beratlı tercümanı vardır. Bu sayı, 1172 (1759) tarihine kadar, daha on nefere tercümanlık beratı verilmek sûretiyle, elliye ulaşmıştır. Oysa 1172 tarihli nizamda, eğer on nefer helâk olur veya işi terk ederlerse (*hâlik ve târik oldukta*) sayıyı azaltmak için onların yerine bir başkasının atanmayacağı (*ism-i âhara berat verilmemesinin takarrür ettiği*) kararlaştırılmıştır. Buna rağmen Fransa maslahatgüzârının yine elli nefer ve daha fazla tercüman beratı talebinde bulunduğu görülmektedir⁴⁶.

Bir mukayese imkânı vermesi bakımından *Osmanlı Devleti*'nin İngiltere'ye atanan ilk daimî elçisinin beraberinde sır kâtibi *Mahmud Raif Efendi*, Ataşe *Derviş Ağa*, iki tercüman ve Hristiyan tebaadan bir memur götürdüğünü; Paris'e gönderilen *Seyyid Ali Efendi*'nin on sekiz kişilik maiyyetinden sadece ikisinin Rum tercümanlar olduğunu belirtmek yerinde olacaktır (1797)⁴⁷.

Batılı devletlerin beratlı tercüman kadrolarındaki suni artışta, en büyük pay şüphesiz yabancı elçiliklerindir. Tercüman sayılarındaki aşırı artışın nedeni devletlerin bu yolla mahmûlîlerini arttırmasıdır. Nitekim Osmanlı hukukçusu *Osman Affan*'a göre, Osmanlı'nın yabancı devletlerle akdetmiş olduğu çeşitli andlaşmalarda "Süfara maiyyetinde ikişer ve konsoloslar maiyyetinde birer tercüman bulunacaktır" hükmü dreç edilmesine rağmen Sultan III. Mustafa Prusya ile akdettiği andlaşma (1174) ile bu sayı iki katına çıkarılmış; yabancıların mahmûlîk suiistimleri bu tarihten itibaren başlamıştır⁴⁸. Örneğin Yunan hükümeti tarafından taahhüt edilmesine rağmen bu taahhüde aykırı olarak tefviz-i tabiiyet konusunda çok eli açık davranmıştır⁴⁹. Ancak Osmanlı Devleti de çeşitli yasak düzenlemeleri yaptıysa da yaptığı yasaklamalar sürekli bir hukukî sisteme dönüşmemiş bu gidişata, kesin bir şekilde, "dur" denilememiştir. Kural konulmakta fakat uygulan(a)mamaktadır. 1748 yılı itibarıyla ve Hollanda elçiliğinden alınan bir beratın maliyeti (Osmanlı kalemiyyesinin masrafı) 207 kuruş 90 para olup bunun elçiliklerce kişilere satış fiyatı ise, hangi ülkenin beratı olduğuna göre, 2.500-6.000 kuruş arasında değişmekteydi⁵⁰. Kayıtlarda mevcut bir örneği, yani 1699'da ihdas edilmiş bir beratlı kadrosunu genelleştirmenin, bu konuda izlenen yolu daha kolay anlaşılır kılacağı düşünülmektedir⁵¹.

İncelenen berata konu olayda, Halep'teki İngiltere konsolosunun yanında baş tercüman olan (İ)'nin resmen verilmiş bir beratı yoktur (bî-berât). 1703'te yeni padişahın cülûsu nedeniyle beratlar yenilenirken (İ)'nin, 'olmayan' beratı -yenilemeden yararlanılarak- verilmiştir. 1712'de Halep'teki İngiltere konsolos tercümanı (İ) ölünce yerine, 'İstanbul'daki elçinin yanında görev yapması şartıyla' (A) atanmıştır. Böylece tercüman kadrosu Halep'ten İstanbul'a nakledilmiştir⁵². 11 Cemaziyelahir 1140'ta (24 Ocak 1728) (A) azledilmiş ve yerine, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin yanında baş tercüman olmak üzere (E) görevlendirilmiştir. Bu sırada, başta boşaltılan Halep tercümanlık kadrosuna da muhtemelen biri atanmıştır. 1734'te (Gurre-i Safer 1147/3 Temmuz 1734) İstanbul'daki İngiliz elçisinin yanında ikinci tercümanlık yapmakta olan (Ç)'nin süreğen bir hastalığa tutulduğu ve yaşlı olduğu gerekçesiyle (pir ve alil) onun yerine geçmek üzere ikinci bir tercüman atanması talep edilmiştir.

⁴⁵ Bağış, s. 35. Mahimîlik ve vatandaşlık suiistimalleriyle ilgili olarak Osmanlı hukukçularından Osman Affan'ın eleştirileri için bkz. Affan, "Terk-i Tabiiyet: Tabiiyet Mesailinden Mâ'da'd: Terk-i Tâbiyyetin Şeraiti-Mahmiyet-i Ecnebiye Tarihçesi-Kavanin-i Ecnebiye Ahkâmı", s. 146 vd.

⁴⁶ Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi, Fon: HAT; Kutu Gömlek Sıra: 168/ 7112) Tarih H-29-12-1212 (14-06-1798.

⁴⁷ Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi*, s. 138.

⁴⁸ Affan, "Terk-i Tabiiyet: Tabiiyet Mesailinden Mâ'da'd: Terk-i Tâbiyyetin Şeraiti-Mahmiyet-i Ecnebiye Tarihçesi-Kavanin-i Ecnebiye Ahkâmı" s. 146.

⁴⁹ Diğer suiistimal örnekleri için de bkz. Affan, s. 149-150.

⁵⁰ Demiryürek, s. 458.

⁵¹ Olayın kurgulanmasında İngiltere Nişan Defteri'ndeki evâsit-ı Zilkade 1110 (11-20 Mayıs 1699) tarihli kayıt esas alınmıştır.

⁵² Evâhir-i Cemaziyellevvel 1124 (26 Haziran-5 Temmuz 1712) tarihli nişan kaydı.

Bu atama yapılmış fakat sonrasında (Ç)'nin iyileştiği ileri sürülerek kendisi için bir tane daha tercümanlık talebinde bulunulmuştur. Osmanlı yetkilileri bu talebi de kabul etmiştir. 1699'da bir olan kadro sayısı, 1734'e gelindiğinde üçe çıkmıştır. 25 Zilhicce 1151 (5 Nisan 1739) tarihli kayıta İngiltere'nin İstanbul elçisi, Osmanlı sultanına bir dilekçe göndererek (Ç)'nin akrabası olan, yıllardan beri yanında beratsız tercüman olarak çalışan (Y)'ye de tercümanlık beratı verilmesini istemiştir. Talep, o dönemde devletin, *berat sahibi ölünce kadroyu kapatıp oraya yeni birini atamaması kuralı* olmasına rağmen devlet buna da izin vermiştir. Belli bir süre, bu hukuka aykırı kadro/berat el değiştirmiş en sonunda 5 Cemaziyelevvel 1229 (25 Nisan 1814) tarihinde iptal edilerek berat kaydı yaklaşık yüz yıl sonra kaldırılmıştır⁵³.

1758'de çıkarılan bir ferman⁵⁴ ile içerikte gösterilen zaman aralığı olan 1694'ten 1730'a kadarki sürede 12 yeni tercüman kadrosu daha oluşturularak 'hadd-i itidalin' aşıldığı belirtilmiştir. Bu yüzden 1730'dan sonra verilen bazı beratlarla Osmanlı yöneticilerince şerh konulmaya başlanmış, ahidnamelere tercümanlarla ilgili sınırlayıcı hükümler eklenmiştir. 1758 tercüman reformu, devletin yapılan berat satışlarının farkında olduğunu göstermektedir⁵⁵.

D. Beratlı Statüsünün Sağladığı Ayrıcalıklar ve Sonuçları

Osmanlı Devleti'nin halk unsuru aslında Müslüman ve gayrimüslim tebaadan (zimmî) oluşmakta fakat toplumda bunlardan başka bir de yabancılar bulunmaktadır. O devirlerde henüz günümüzdeki şekliyle vatandaşlık-yabancılık statüleri hukuki bir netlik kazanmamıştır⁵⁶. Tüm hukuk sistemi, *dârü'l-İslâm-dârü'l-harp; Müslüman olan-olmayan* ayrımı üzerine kurulmuştur. Müslim tebaa zaten İslâm hukukuna tâbi olup hem şer'î hem örfî vergilerle mükellef, hem de İslâm ceza ve muâmelât hukukunun ahkâmı ile bağlıdır. Klasik fıkıhta İslâm ülkesinde bulunan gayrimüslimler ya müste'men (yabancı) ya da zimmî (tebaa) ahkâmına tâbi tutulmuştur. Zimmîler, tebaa/vatandaş statüsünde olduklarından dolayı vergi mükellefidir. Ülkeye geçici amaçlarla giren; belirli ve kısa süre kalıp (en çok bir yıl) kendi ülkelerine dönecek olanlara müste'men denir⁵⁷. Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olmadıkları için bunlar, kural olarak, ülkede ticaretten gelir elde etmiyorlarsa, Osmanlı Devleti'ne vergi ödemek zorunda değildir. Zimmîler ise, Müslüman vatandaşların ödediği dinî nitelikli vergileri ödemez fakat buna karşılık başka vergiler öderlerdi. Örneğin askerlik yapmamaları karşılığında cizye (baş vergisi); tarım arazisine maliklerse, haraç ödemeleri zorunluymuştu⁵⁸. Müste'menler her ne kadar geçici olarak ülkede bulunan ve bir gün işi bitince kendi ülkesine dönecek olan yabancı ülke tebaaları olarak tanımlanmakta ise de, ticaret yapmak için gelip sonradan Osmanlı ülkesine yerleşen ve kendi tâbiyyetinde bulunduğu asıl vatanına hiç dönmeyen müste'menler de vardı⁵⁹. Bunlar kendilerine ait liman veya mahallelerinde

⁵³ Başka örnekler için bkz. Demiryürek, s. 451 vd.

⁵⁴ "Düvel-i ecnebiye konsolosları maiyyetinde müstahdem ve beratı hâiz tercümanlar ile oğulları ve ikişer nefer hizmetkârları cizye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmaları uhud (andlaşmalar) icabından olup bunlardan maadasının mükellefiyeti lâzım gelmediği hâlde bazı eşhasın konsoloslardan patente alarak kıyafetlerini ve hattâ bir takımı mezheplerini tebdil eyledikleri ve bu hâl nizam-ı memleketin ve ahvâl-i reâyânın ihtilaline sebep olduğu cihetle leffen gönderilen defterde yazılı tercümanlardan maadasının iddia ettikleri sıfatların tanınmaması ve bu hususta konsoloslara ve sair icap edenlere tenbihat icrası hakkında Halep Valisi Sadr-ı esbak Abdullah Paşa ile Anadolu ve Rumeli'de bazı vilayetlere yazılan hüküm g.tt" için bkz. (Evâhir-i Rebîülâhîr 1172 (22-30 Aralık 1758) tarihli ferman (COA, Dosya No:19, Gömlük No:938, Tasnifin Kodu: C. HR).

⁵⁵ Demiryürek, s. 454-455.

⁵⁶ Vatandaşlık ve tabiiyet kavramları konusundaki tartışmalar için bkz. Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan. *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, Legal Yayınları, İstanbul, 2004, s. 7 vd.

⁵⁷ Khadduri, Majid. *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, (Türkçesi: Fethi Gedikli), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 164.

⁵⁸ Karakoç, *Vatandaşlık-Yabancılık*, s. 127.

⁵⁹ Bu uygulamanın, İslâm ülkesinde Müslüman idaresi ve kurallarının egemen olması esası üzerine kurulu bulunan klasik fıkıh ahkâmıyla nasıl bağdaştırılabildiği hakkında bkz. Groot, s. 576.

yaşar, Osmanlı Devleti'nin denetimine kapalı özel postaneleri, hastaneleri, okulları ve ibadethaneleri bulunurdu. Bu durum, *fondaco* denilen ortak bir evde yaşayanların durumuna benzetilmiştir. Başka bir deyişle, müste'men imtiyazları aslında özerk bir başkanı (*podesto/bailo*) ve özyönetimi olan yabancı kolonilerin oluşturulması için verilmiştir⁶⁰.

Osmanlı'da kural olarak tercümanlar, aileleri -kayıtlara bakılırsa, özellikle oğulları- yardımcı ve hizmetkârları da kapitülasyonlar kapsamında, aslî vatandaşların ödemek zorunda oldukları vergilerden muaf tutulmuştur. Ayrıca beratlarda tercümanların silah taşıyabilecekleri de belirtilmiştir⁶¹. Kendilerine kapitülasyonlarla sağlanan bu hak ve ayrıcalıklardan yararlanan *yerleşik yabancılar*, hukukî ve adli imtiyazları gereği gayrimenkul vergilerinden muaf tutulmuşlardır. Klasik fıkha göre, gayrimenkul edinmeleri yasak olan müste'menlerin İslâm hukukunun yasaklamasına rağmen, hileli yollardan hem gayrimenkul edininip hem de vergilerden muaf olmaları bir çelişkidir. Sırf gayrimenkul edindikleri için bunların zimmî statüsüne geçtiklerini kabul etmek de mümkün değildir. Çünkü bunların Osmanlı tebaası olmak gibi bir talepleri yoktur⁶².

Kapitülasyonların kapsamına giren tüccara ahidnameli tüccar da denmiş ve hukuki durumları ikili anlaşmalarla belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin sürekli girdiği savaşlarda yenilmesinden dolayı savaş sonu barış anlaşmalarına, yeni kapitüller hükümler eklene eklene kapitülasyonların kapsamı, gerek hükümler bakımından gerekse yararlandırılan devletler bakımından, giderek genişlemiştir⁶³. Bu ayrıcalıklar müste'men tüccara yönelik kolaylıklar getirdiğinden zimmîler de bu sömürme düzenine dâhil olmanın yolunu aramışlardır. İmtiyazlar nedeniyle dış ticarete Osmanlı sınırları içinde, müslüman ve gayrimüslim tebaa ile ahidnameli devletler tüccarı eşit şartlarda ticaret yapamadığından zimmîlerin de ayrıcalıklardan yararlanmasını sağlamanın tek yolu tercümanların diplomatik imtiyazlarını bunlara da teşmil etmektir⁶⁴.

Genel olarak ahidnâmeli devletler İstanbul'da büyükelçilik, önemli Osmanlı liman kentlerinde konsolosluklar açabilmişler, yabancı elçilik ve konsolosluk tercümanları vergilerden muaf kılınmışlardır. İlk tercümanlar ata binebilmek, sakal uzatabilmek, cizye ve gümrük vergisinden muaf olmak, ellerinde bulunan resmî belgeyle rahatça seyahat edebilmek gibi normalde gayrimüslimlere tanınmayan birçok hak ve imtiyazla donatılmış; ayrıca bunlara İslâm-Osmanlı ceza hukuku hükümleri de uygulanmamıştır. Örneğin "İzmir'de Fransa komiseri yanında tercüman olan Yovakim veled-i Abraham'ın da Rusya ve İngiltereli tercümanlar gibi vergilerden muaf" olması için kendisine berat verilmiştir (MFB 1244).

Osmanlı Devleti'nin kendi hukuk sisteminde kendi eliyle açtığı bu gedikten elçilik ve konsolosluklar maddi menfaat sağlamıştır. Çünkü berat satışı yabancıların sahip olduğu bir elçilik

⁶⁰ Groot, s. 577; Saner Gönen, s. 48. Ayrıca büyük devletlerin baskı, rica veya ısrarıyla yabancılar her devletin kendi özel postanelerinin olması, kitap basma ve dağıtma, mektupların yetkililerce açılmaması, giderek kendi okulları ve hastanelerinin olması gibi ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Bu müesseselerin hepsi gümrük ve diğer vergilerden de muaf tutulmuştur. Osmanlı karasularında gemi işletmeciliği ve deniz ticareti de büyük ölçüde yabancıların elindeydi. Oluşturulan kolonilerin ortak özellikleri vardır (Saner Gönen, s. 30, 45).

⁶¹ Nebioğlu, Osman. *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s. 31 vd; Kenanoğlu, s. 389; Boogert, s. 67. Ayrıca konsolosların ayrıcalıkları hakkında bkz. Saner Gönen. Yasemin. *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul 1998, s. 35 vd.

⁶² Altuğ, Yılmaz. *Yabancıların Hukukî Durumu*, 4. Basım, Menteş Matbaası, İstanbul, 1971, s. 9; Elmacı, Mehmet Emin. *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Home Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 29.

⁶³ Savaş sonu barış anlaşması (sulhnâme) ile kapitülasyon anlaşmaları (ahidnâme) teknik olarak farklı olmasına rağmen Osmanlı kapitüller hükümleri barış anlaşmalarına konulmuş bu esneklik devletin sonunu getiren bir etken olmuştur (Groot, s. 579).

⁶⁴ Konuyla ilgili derli toplu kaynakça için bkz. Karakoç, *Vatandaşlık-Yabancılık*, s. 293. Ayrıca bkz. Elmacı, s. 17.

ayrıcalığı olmakla birlikte Galata'nın merkezindeki görkemli konutlarda, geniş ailelerle yaşayan ve kendi ailelerinin yanı sıra hizmetçiler, uşaklar, bahçıvanlar, seyisler ve diğer hizmetçileri bulunan; meslektaşlar ve diğer seçkin konuklar için sürekli olarak düzenlenen etkinlikler ve akşam yemeği partileri sayesinde sonuçta imkânlarının üzerinde yaşam tarzına sahip olan elçiliklerin gelirlerinin masraflarını karşılamaya yetmeyeceği açıktır. Bu açıdan berat satışı, Bâbîâlî'deki diplomatların maaşlarına esaslı bir katkıda bulunmuş olmalıdır. Örneğin Hollanda büyükelçisinin maiyyeti 38, Fransız, İngiliz ve Venediklilerin sırasıyla 78, 55 ve 98 kişi civarındadır. Düzenli ticaret faaliyette bulunmaları bile mali sıkıntılarını hafifletememiş görünmektedir⁶⁵.

Kimi yabancı yazarların ifadelerine göre, İstanbul'daki elçiliklerin hizmetindeki tercümanlara bu yetkiler, adeta sanki kendi bahçelerindeki üzümlerden şarap yapmak için verilmişçesine kolaylık sağlamıştır⁶⁶. Gerçekte beratlıların çoğu, tercümanlık beratında *görev yeri* olarak belirtilen şehirlere hiç gitmemiş, hattâ dil dahi bilmeyen tüccarlardır. Böylece belli bir Batılı devletin himayesine giren '*dragoman*' ve '*fahrî dragoman*' kavramları ortaya çıkmıştır. Tercümanlarla ilgili kayıtlar fahrî tercümanların, ticaret dışında para getirici işlerle de (bankerlik/sarraflık) uğraştıklarını göstermektedir. Borçlusundan alacağını tahsil edemeyen alacaklıların İngiltere elçiliğine başvurdukları; konsolosun, olayı padişaha arz edip borcun ödenmesi için emr-i şerif çıkarttığı örnekleri çoktur. Gerçekte yaşanmış, karz akdini konu alan bir hukukî olayda tercüman (tüccar), bir kişiye senet karşılığı 270 kuruş borç para vermiş (karz) fakat barçlı borcunu ödememiştir. Kayıta bu husus 'Cihet-i karz-ı şer'iden temessükü mücibince' şeklinde belirtilmiştir. Tercüman birkaç kez borcun ödenmesini talep edip alamayınca alacağının tahsili için İngiliz elçisine başvurmuştur. Elçi, sultana sunduğu yazıda, tercüman Luka Kir(i)ko'nun Halep konsolos tercümanı Yozeb Pizani'yi kendisine vekil tayin ettiğini belirterek tercümanın alacağının Halep mahkemesi aracılığıyla tahsili konusunda tercüman Pizani'ye yardımcı olunması için Halep yetkililerine emr-i şerif gönderilmesini rica etmiştir. Çalışmamızın konusu bakımından önemli olan husus, tercümanın muhtemelen tefecilik benzeri bir işle iştigal ettiğidir. O dönemde tercümanların yanı sıra yabancı konsolosların da bankerlik/sarraflık yaptıkları, kârlarının (faiz oranı) %20-30 arasında değiştiği bilinmektedir⁶⁷.

1725 yılına ait bir kayıta bir başka tercümanın iltizam işine girerek mültezimlik yaptığı görülmektedir:

*Şam Defterdarı Ahmed Efendi'nin irtikâbının tahkikiyle eyalet-i merkume, muhasebe-i maliye ve kuyudiyesinin rüyet ve ıslahı hususunda teşkil olunan meclis kararınca, Hamar Madeni'nin Mültezimi olan İngiltere Tercümanı Zamos uhdesinde ibkasiyla müddetinin sonunda bir daha bu çeşit varidatın ecnebiye ihale olunmaması...*⁶⁸

Çalışmamız sırasında yapılan taramada bir de *imtiyazlı tercüman* tabiriyle karşılaşmıştır. Kayıta, 'Tayin [İmtiyazlı Tercüman] : Corci Elyas (Lazkiye Avusturya-Macaristan Konsolosluğu İmtiyazlı Tercümanı), Yakob Sotiri (İskenderun Avusturya Macaristan Konsolosluğu İmtiyazlı Tercümanı), Elyas (Latakiye Avusturya-Macaristan Konsolosluğu İmtiyazlı Tercümanı)' dendiği için bunun fahrî tercümanla aynı anlamda kullanılıp kullanılmadığı konusunun ayrı bir çalışmada değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Tercümanın normal şartlarda bağlı olduğu konsolosun yanında bulunması beklenir ve gerekir. Fakat kayıtlarda '*Selanik'teki İngiltere konsolos tercümanı olmasına rağmen bâ-emr-i âli Selanik'e*

⁶⁵ Boogert, s. 80. Elçilerin teşrifattaki statülerinde izlenecek şaşaalı seremoniler ve farklı ülke konsolosları arasındaki öncelik çekişmeleri için bkz. Saner Gönen, s. 50-51.

⁶⁶ Boogert, s. 67, 73.

⁶⁷ Çiçek, Kemal. "Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2001, s. 276, 280.

⁶⁸ A.}MKT.MVL., 122/47 (H.11.05.1277).

bağlı Zaçeste Köyü'nde yaşayan tercümanlar'dan, 'alacaklarının başlangıç tarihinin tercüman atanmasından beş yıl öncesine dayanan tercümanlar'a kadar birçok hukuk dışı örneğe rastlamak mümkündür. Tercüman olarak atanmış kişilerin önceden zaten tüccar oldukları; eski borçlarını tahsilde tercüman beratının sağladığı kolaylıklardan yararlanmak amacıyla tercümanlığa girdikleri anlaşılmaktadır. 1742 tarihinde tercüman, oğlu olan *Elçi tercümanı Atnaş veled-i Dimitraki*'nin borcunun tahsili için İngiltere elçisine başvurmuştur. Elçinin talebiyle davanın Pınarhisar nâibinin huzurunda görülmesi, *sübut bulan* borcun tahsil edilmesi, borç ödenmezse, Edine Bostancıbaşısının borçluları Edirne'ye getirmesi ve Edirne mahkemesi aracılığıyla ödettirilmesi konusunda Edirne Mollasına, Edirne Bostancıbaşına ve Pınarhisar nâibine hitaben bir hükm-i hümayun yazılmıştır. Bu örnekte, borcun tercüman atanma tarihinden yaklaşık beş yıl öncesine ait olduğu ve borcun tahsili için tercümanlık beratının -yargının tüm basamaklarına talimat verdirecek şekilde- araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

Olumsuz sonuçlar doğuran bu gidişatı engellemek isteyen Osmanlı yöneticileri zaman zaman yetkili makamları münferiden uyarılmışlardır. İstanbul, Galata ve Haslar kadılarına ve Üsküdar kazası naibine yazılan bir yazıda, 'Asitane'deki elçilerin yanlarında bulundurdıkları tercüman ve hizmetkârlarından cizye alınmamasını kötüye kullanan bazı Nasara ve Yahudi tayfasının tüccar akrabalarını kendi hizmetkârı ya da tercümanı olarak göstermesi nedeniyle nizamın sağlanması' istenmiştir⁶⁹.

1758 yılında bir tercüman reformu yapılmıştır⁷⁰. Fakat kanun/yasak hükmü koymakla kamu düzeni sağlanmaz. Düzen, bunların herkese eşit şekilde uygulanmasıyla sağlanır. Nitekim 1694 yılında İngiltere elçisi yanında olmak üzere toplu ihdas edilen tercüman kadrolarına yenilerinin eklenmesine devam edilmiştir. H. 17. 12. 1206 (6.8.1792) tarihli bir arşiv kaydında:

"Düvel-i Nasara elçi ve konsolosları maiyyetlerinde müstahdem tercümanlara ve hizmetkarlarına dair ittihaz olunan karar mucibince Hanya'da icra edilen tetkikatta Fransa konsolosunun nezdinde patenteli dokuz nefer zimmi müstahtem olup bunların ekserisi ticaret ve hususat-ı saire ile meşgul oldukları halde cizye ve tekalif-i saire vermediklerinden emr-i ali mucibince nizama rapt ve konsolosa ifade eylediği ve Fransa konsolosunun maiyyetinde müstahtem iki tercümandan biri Fransız ve biri Yahudi olup Hanya'da Fransalı dört nefer bazergan bulunduğu ve İngiltere konsolosu maiyyetinde müstahtem ve haiz-i berat tercüman olan ve umur-ı esnafa da karışan Yud'a vaki olan ihtar üzerine esnafıktan vaz geçtiği hakkında Hanya Muhafızı Hüseyin Paşa'nın tahrirâtı" yer almaktadır⁷¹.

Zaman içerisinde tercümanlık, mahmîliğe, mahmîlik de yabancı devlet vatandaşlığına dönüşmüş fakat bu insanlar zimmet akdi dolayısıyla aynı zamanda Osmanlı vatandaşı da sayıldıklarından gayrimenkul sahibi olabilmişlerdir. Osmanlı tabiiyetinden çıktıkları/çıkarıldıkları zaman ülkedeki emlaklerine uygulanacak hükümler hakkında çeşitli düzenlemeler yapılması gerekmiştir⁷².

⁶⁹ A.{DVNSMHH.d., Yer: 130-1145, Tarih: 29. 08. 1134 (14. 06.1722).

⁷⁰ Demiryürek, s. 439 vd.

⁷¹ Osmanlı Arşivi, C.HR.,18/885. Sayıların karşılaştırılması için bkz. Ecnebi konsolosluk memurlarının gümrük muafiyetleriyle ilgili yazışmalar ile llerde mevcut ecnebi konsolosluk memurlarının sayı ve özelliklerinin bulunduğu 28.11.1909 tarihli cetvel HR.HMŞ.İŞO. 60/20, R-15-11-1327.

⁷² Affan, s. 156. Kapitülasyonlar 1856 Paris Kongresi sürecinde kaldırılmak istenmiş ve 1914'te bir irade-i seniyye ile kaldırdığı ilân edilmiştir. Bunu bildirmek için yabancı devletlere gönderilen notada, adli kapitülasyonların, devlet egemenliğinin önemli bir unsuru olan yargı hakkını sınırlandırıldığından bahsedilmiştir. 1914'te (20 Eylül 1330) "*İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası Üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname*"yi hazırlanarak vilayetlere gönderilmiştir. Talimatname'de, devletin yargı yetkisi üzerindeki yabancı etkisini kaldırmaya yönelik alınan tedbirler bildirilmiştir (Özkorkut, s. 92).

II. TERCÜMAN AYRICALIKLARININ KÖTÜYE KULLANILMASI

Batılı devletler kendi ülkelerinden getirdikleri kimselere eğitim vererek, kendi tercüman kadrolarını oluşturma girişiminde bulunmuşlarsa da verimli sonuç alamadıklarından, bu iş için Osmanlı zimmîlerine yönelmeyi daha kazançlı görmüşlerdir. Onlara göre, tercüman olarak atanacak kişiler aynı zamanda yabancı tüccarın ticarî işlerinin de takipçiliğini yapmalı ve aslında içten içe zimmîlerden gelen bu talebe, karşılık verilmelidir. Nitekim elçiler, zimmîler olmadan Türkler ile ticaret yapmanın imkânsız olduğunu çeşitli vesilelerle ifade etmişler hattâ zaman zaman zimmîleri, müste'menlerin ticaretine engel oldukları için hükümete şikâyet de etmişlerdir⁷³. Tüm bu gelişmeler önce *beratlı tüccarlık* sonra da *Avrupa tüccarlığı* denilen imtiyazlı sınıfların doğmasına zemin hazırlamış⁷⁴, meydana gelen olumsuz sonuçlar, toplum kesimleri arasında ayrımcılığa neden olduğundan devletin siyasi iktidarını kısıtlamaya, onun, insan unsuru üzerindeki egemenliğini yok etmeye kadar varmıştır. Aşağıda böyle bir ortamda devletin mücadele etmesi gereken sorunlar olan tercüman ayrıcalıklarının gayrimüslim tebaaya da teşmil edilmesi, beratın yabancı devletlerin himayesini kazandıran bir araç olarak kullanılması ve beratlılığın siyasi amaçlara alet edilmesine engel olunma çabaları açıklanmıştır.

A. Tercüman Ayrıcalıklarının Gayrimüslim Tebaaya Yayılması

Osmanlı Devleti"nde kapitülasyonlar sadece ahidnameli yabancılara hak ve yetkiler tanıdığından bir müddet sonra Osmanlı ülkesinde *yerleşik yabancılar* olarak nitelendirirken bir toplum kesimi ortaya çıkmıştır. Bunlar Osmanlı ülkesinde doğmuş, kendi tebaası oldukları ülkeye hiç gitmemiş, Osmanlı ülkesinde ev, iş ve aile kurmuş sürekli ülkede kalan kişilerdir. Bu tüccarın burada iş yapabilmek için ihtiyaç duyduğu, aracı veya ortak olarak kullandığı zimmîlerden tek farkı, yabancı statüsünde oluşlarıdır. *Groot* bu uygulamayı, *yabancılara darü'l-İslâm'da sanki zimmîlermiş gibi tebaa statüsü verildiği* şeklinde yorumlamıştır⁷⁵. Bunlar müste'men olmasına rağmen devlet onlara zimmîlermiş gibi muamele etmiş fakat zimmî yükümlülüklerinden sorumlu tutmamıştır. Kanaatimizce bu, içtihat yaratmak değil, mevcut hukuka aykırı durumu meşrulaştırmaktır. Çünkü *hukuk, niyetlere itibar* eder ve fakat bu yabancılardan aslında Osmanlı'nın vatandaşı olmak gibi bir niyetleri de talepleri de yoktur. Bir süre sonra bazı zimmîler de tercüman ayrıcalıklardan yararlanarak kendileriyle aralarında bir fark görmedikleri müste'menlerle aynı avantajlara sahip olmak için harekete geçmişlerdir⁷⁶. On beşinci yüzyıldan itibaren Batılı devletlerin tebaası olan yabancılara kapitülasyon anlaşmaları yoluyla bazı ayrıcalıklar tanınmaya başlamıştır⁷⁷.

On sekizinci yüzyıldan itibaren zimmîlerin elçiliklerden berat satın alarak Avrupalı devletlerin himayesi altına girdikleri; bunu takiben de, elçilikler kendi devletlerinin vatandaşlığını satmaya başladıklarında vatandaşlık beratı satın alarak tabiiyet değiştirdikleri, kayıtlar üzerinden izlenebilir⁷⁸.

⁷³ Bağış, s. 21-27, 58; Pamir, Aybars. "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 2, 2002, s. 85.

⁷⁴ Halep'te Hacı Musa Hanı'nda oturan Alyon veled-i Elyas Letefi Humsi'ye verilen Acem, Hindistan ve Avrupa Tüccarı beratı için Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MFB/1000 numaralı kayda bakılabilir.

⁷⁵ *Groot*, s. 576.

⁷⁶ Toynbee, Arnold J. *Türkiye ve Avrupa*, (Çev. K. Yargıcı-M. A. Yalman), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 127; Üçok Coşkun / Mumcu, Ahmet / Bozkurt, Gülnihal. *Türk Hukuk Tarihi*, 11. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 84; Karakoç, *Vatandaşlık-Yabancılık*, s. 106. Kapitülasyonlarla tanınan ayrıcalıklar ticari kazançla sınırlı kalmamıştır. Mitylene Anlaşması'na göre (1901) Türkiye'de, yabancı eğitimle ilgili kurulan hayır müesseseleri devlet tarafından tanınarak vergilerden ve yükümlülüklerden muaf tutulmuştur (Turlington, Edgar. "Treaty Relations With Turkey", *JSTOR: Yale Law Journal*, Vol: 35, No. 3, 1926, s. 332).

⁷⁷ İnalcık, Halil. "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Essays in Ottoman History*, Eren Yayınları, İstanbul, 1998, s. 195. Ayrıca bkz. Konan, Belkis. Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2006, s. 187.

⁷⁸ Karakoç, *Vatandaşlık-Yabancılık*, s. 184.

Müste'menlere tanınan ayrıcalıkların, ülkedeki gayrimüslim tabaanın da yabancı bir devletin tâbiyyetine geçip işlerini kolayca yürütmek istemesine yol açtığı bir örneği 'Tebaa-i Devlet-i Aliye'nin Musevi cemaatinden olan ve Avusturya-Macaristan'da ikamet eden Samuel Ruso'nun oğlu Elyas Ruso'nun bazı ticari sebeplere mebni bahsi geçen ülkenin vatandaşlığına geçmek istediği (Dersaadet 24)' kararında görülmektedir. Buradaki zimmînin amacı, tabiiyyetine geçtiği yabancı ülkeye gidip yaşamak değil, Osmanlı ülkesinde yabancı statüsüne geçmektir. Müste'menlerin -fiilen- süresiz olarak ülkede kalabilmesi, üstelik kendilerinden daha fazla vergi indiriminden yararlanması, İslâm hukukundaki Müslümanların üstünlüğü ve zimmî-müste'men ahkâmının ayrı oluşu kurallarını ortadan kaldırmıştır. Vatandaşlık değiştirme olaylarındaki artış⁷⁹, bu konuda açık ve net hukukî esaslar getirilmesini zorunlu kılmış ise de, ülkenin içinde bulunduğu kozmopolit toplumsal yapı, dış siyasi ve askeri şartlar ile Batılı devletlerin elçiliklerinin, padişah vasıtasıyla, milletin egemenlik gücünü kontrol altına almaları bu konuda hukuki düzenleme yapabilmeye uygun görünmemektedir. Halkın farklı unsurlardan oluşması, hukukta herkese aynı şekilde uygulanacak kanunların olmayışı, hukukta ve yargı yerlerinde birliğin sağlanamayışı, tâbiyyetin kaybı konusunda herkese aynı şekilde uygulanacak olan pozitif hukuk kurallarının sevkine engeldir. Yapılan anlaşmalardaki karşılıklılık şartı⁸⁰ da Müslüman Osmanlı tebaası için bir anlam taşımamıştır. Ayrıca elçilikler, devlete savaş açma tehdidinde bulunabilmiştir⁸¹.

B. Beratın, Osmanlı Tebaasına Batılı Devletlerin Himayesini Sağlaması

Kapitülasyonlarda bazı yabancı devletlere Osmanlı tebaası arasından belli grupları himayesi (protectorat) altına alma hakkı tanınmıştır. Bu uygulama ilk defa II. Osman'ın 1620'de Fransa'ya tanıdığı imtiyazla başlamış; bir fermanla Osmanlı Devleti'ndeki Fransız papazlar kutsal yerlerin sahibi sayılmıştır. 1673 Kapitülasyonu ile kapitülasyonsuz devletlerin vatandaşlarını koruma (himaye) hakkı da Fransa'ya verilmiş böylece tüm yabancılar bu haklardan Fransa himayesi altına girerek yararlanmaya başlamıştır⁸².

Tarihe Osmanlı Devleti'nin ilk paylaşım senedi olarak geçen Küçük Kaynarca Andlaşması (1774) ile Rus çaricesi II. Katerina Osmanlı ülkesinde yaşayan Ortodukların hâmilîğini üstlenmiştir. Ayrıca İngiltere ve Fransa'ya sunulan tüm kapitüler hükümlerden Rusya'nın da yararlanacağı; Osmanlı ülkesinde konsolosluk açabileceği ve diğer konsoloslara tanınan ayrıcalıkların onun konsoloslarına da aynı şekil ve şartlarda tanınacağı kabul edilmiştir. 1808'de Rusya'nın koruması altına giren vatandaş sayısı 120.000 Rum'dur⁸³.

⁷⁹ Semlin kasabasında ikamet eden Osmanlı tebasından Emil nam-ı diğer Emanuel veled-i Aron Ruso ile İsak nam-ı diğer Janolid Hanri Elyas'ın Avusturya Devleti tabiiyyetine geçmeleri. (Hariciye, Dahiliye; İD/44); Tebea-i Osmaniye'den Emil Ruso ve İsak Jak Elyas'ın Avusturya tabiiyyetine geçmelerine müsaade olunması (Dersaadet 28); Tebea-i Osmaniye'den olup Almanya'nın Ştutgard şehrinde ikamet eden kunduracı ustası Elyas Hane nam kimsenin tebdil-i tabiiyyetine izin verildiğinin Kudüs-i Şerif Gazetesiyle ilanı ve nüfus kaydının terkinin; Almanya tabiiyyetine girmek isteyen Kudüs-i Şerif ahalisinden Elyas Hana hakkında ruhsat-ı lâzîmenin verilmesi. (Dersaadet 28) şeklindeki kayıtlar sadece birkaç örnektir (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>). Vatandaşlık konusunda yaşanan dava örnekleri için bkz. Konan, Tez, s. 187.

⁸⁰ Örneğin Avusturya ile 24 Nisan 1784'te imzalanan 'Ânifü'z-zikr 26 Şubat 1784 tarihli sened-i mezkûrun ahz olunduğuna ve tüccarân-ı Osmaniyye hakkında en ziyade mazhar-ı müsaade olan milletler muamelesi icra kılınacağına dair Avusturya sefiri tarafından Bâbiâli'ye verilen nota' (Karakoç, Sarkis. Küliyât-ı Kavânîn, Fihrist-i Tarihi, 11 Şaban 1293-17 Cümdehahire 1326, C. I-II, Yayına Hazırlayanlar: M. Âkif Aydın-Fethi Gedikli vd, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 70).

⁸¹ 3 Eylül 1806'da İngiltere ve Rusya'nın birleşerek Osmanlı'nın Fransa ile yakınlığını bozma planı doğrultusunda İngiliz elçisi, kendisini ve İstanbul'daki İngiliz uyrukluları tahliye edecek ve Bâbiâli'ye gözdağı verecek İngiliz filosunu İstanbul'a çağırmıştır. Filo, Çanakkale açıklarında demirlemiştir. İstanbul'daki İngiliz elçiliği hizmetindeki savaş gemisinin de filoya katılması, elçilerin ne denli etkili olabildiğini göstermesi açısından önemlidir (Yeşil, Fatih. "İngiltere'nin İstanbul Harekâtı", *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul Kültür ve İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s. 81).

⁸² Muahedat Mecmuası, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 240 vd.

⁸³ Feroz, s. 3-4.

1675'te benzer imtiyazların İngiltere'ye de verilmesiyle Fransa, bir anlamda sahibi olduğu *mahmî tekeli*ni kaybetmiştir⁸⁴. Batılı devletler sistemli bir şekilde Osmanlı ülkesi içinde ve halkının arasından kendilerine göre belli bir amaç uğruna topladıkları birer grup insanı, din kisvesi altında mahmî olarak, koruma altına almış ve onlara halkın diğer kesimlerinden daha üstün bir hukukî statü sağlamışlardır. Başlıca mahmîler arasında tercümanlar, elçilere maaş karşılığı hizmet veren gayrimüslim çevirmenler, konsololar, tacirler, mahzenciler, komisyoncular, sarraflar/dövizciler ve yabancı topluluklarla bağlantılı olan diğer gruplar bulunmaktadır. Kapitülasyonlar, müste'men tüccar için ayrıcalık öngörmekte ancak bu hükümler gayrimüslim tebaadan olan mahzenci, kâtip ve aracılara kapsamamaktaydı. Ancak 18. yüzyılda aynı yabancı ve tercümanlarda olduğu gibi bunlar da vergiden muafiyet kazanmışlardır. 1751 tarihli bir fermanla, Halep ile sahil arasında seyahat ederek, Fransızlara ait malları taşıdıklarını söyleyen, Fransız tüccarın hizmetindeki simsarlardan Osmanlı memurları tarafından '*kapitülasyonlara aykırı şekilde*' para (vergi, masraf vb.) talep edilmesi yasaklanmıştır. Bundan beş yıl sonra bir diğer düzenleme ile bazı ticari araçlar/komisyoncular, tercüman ve yabancılar gibi, tüm şer'î ve örfî vergilerden muaf tutulmuştur⁸⁵.

Osmanlı ülkesinde ticarî konularda müste'men tüccara yardımcı/ortak olan zimmîler de mahmî kabul edilmiştir. Bunlar aslında cizye ve gümrük vergilerinden kurtulmak için himaye yolunu araç olarak kullananlardır⁸⁶. Boogert bunu, 'mahmîlik uygulamasının bozularak; bir nevi ticaret aracı yapılarak, bayağılaştırılması' şeklinde ifade etmiştir⁸⁷.

Oysa zimmîler, güvenliklerinin *Osmanlı Devleti* tarafından sağlanması karşılığında cizye ödeyen vatandaşlar/tebaadır. Yukarıdaki uygulamalar karşısında bu tanım tartışılır hâle gelmiştir. Sistemin doğru işleyebilmesi için, zimmîlerin korunması hakkı, yabancı devletlere verilemezdi. Aksi halde *Osmanlı Devleti*'ne cizye ödemenin anlamı kalmamaktadır. Ayrıca bir devletin kendi vatandaşının, üstelik kendi ülkesi içinde, başka bir yabancı devlet tarafından korunması açık bir çelişkidir. Bu egemen devletin ülkesi topraklarındaki hâkimiyetini kaybetmesi ne anlama gelmekteyse halkı üzerindeki egemenliğini kaybetmesi de aynı anlama gelmektedir. Ülkedeki yabancı ve zimmîlerin, yabancı devletlerden biri tarafından himaye edildiği ve sayısız ayrıcalıktan yararlandırıldığı düşünüldüğünde, Müslüman tüccar kendi ülkesinde himayesiz kalmış görünmektedir. Aslında devletin sınır eyaletlerindeki Müslüman halkın can ve mal güvenliği, daha 1800'lerden itibaren ortadan kalkmıştır. Her cemaatin bir hâmisî olması genel kural hâline geldiğinden, toprak sisteminin yozlaşmasının da etkisiyle Anadolu ve Rumeli'de oluşan ve hızla gelişen âyânlar sınıfı, Müslüman halkın hâmilîğini üstlenmiştir. Oysa İslâm hukukuna göre devlet, tüm halkın tek hâmisîdir. Kapitülasyonları kabul etmekle devletin, egemenliğini kendi eliyle yabancı devletlerin eline verilmektedir⁸⁸.

Müslüman tüccarın da korunması gerektiği ilk kez *II. Mahmut* devrinde düşünülmüş zimmîlere tanınan Avrupa Tüccarı statüsüne mukabil bunlara da Hayriye Tüccarı denilmiş, aynı muafiyet ve ayrıcalıklardan yararlandırılmışlardır. Bunun anlamı kimsenin vergi vermeyeceğidir ki bu aslında hazinenin gelirlerini azaltmaktan başka bir şey değildir. 1838 tarihli İngiliz Ticaret Andlaşmasının getirdiği serbest ticaret ortamında Hayriye Tüccarı yabancılarla rekabet edememiştir⁸⁹. Devlet zaten yerli Müslüman tüccarını çok daha önceden feda etmiştir; Balta Limanı andlaşması bunun bir

⁸⁴ E. Charriere'nin görüşü için bkz. İnalçık, Halil. *Seçme Eserleri I-II, Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klâsik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 189. 1788'de Fransız elçisi Chounseul-Gouffier, Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa'nın kolonisi olarak tanımlamıştır (Bağış, s. 16).

⁸⁵ Boogert, s. 71, dn. 22.

⁸⁶ II. Mahmut'un sert önlemleri için bk. Bağış, s. 95.

⁸⁷ Boogert, s. 63.

⁸⁸ Üçok-Mumcu-Bozkurt, s. 373.

⁸⁹ Muahedat Mecmuası, C. I, s. 272-275; Üçok-Mumcu-Bozkurt, s. 357; Bağış, s. 111.

sonucudur⁹⁰. Hukukun neredeyse fiilen oluştuğunun söylenebileceği bu dönemde, İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Mahkemesi, İngiliz mahmîsi bir Osmanlı vatandaşının hukukî statüsünü açıklarken bunun; 'de jure' değil, 'de facto' bir himaye olduğunu belirtmiştir⁹¹.

C. Beratlılığın Siyasi Amaçlarla Kullanılması

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 9'uncu maddesi Rus elçiliğince istihdam edilen, genellikle Osmanlı tebaasından ve kötü bir üne sahip olan tercümanlara elçilik ile Babıâli arasında sanal bir aracı statüsü sağlamıştır. Ayrıca neredeyse tüm gayrimüslim tebaa berat satın aldığından⁹² başta Rusya olmak üzere yabancı devletler kapitülasyonlarla oluşturulan himaye olgusunu siyasî amaçla kullanmaya başlamışlar, Türk tebaasından olup kendilerine yakın buldukları ve Osmanlı Devleti'ni parçalama amaçlarına hizmet edeceğini düşündükleri kişi veya toplulukları korumaları altına almışlardır. Örneğin İngiltere, Filistin'e göç etmeleri durumunda koruyuculuğunu üstlendiği Rus Yahudilerini, oradan ayrılmak istemeleri durumunda himayesinden yararlandırmamıştır⁹³. O dönemde gayrimüslimler için bağımsızlığın yolu, Hristiyanların farklı mezheplerini himaye eden devletlerle bağlarını güçlendirmekten geçmekteydi. Bu bağlar, kimi Ortodoksların kendilerini Rus; Katoliklerin Fransız; Protestanların ise, İngiliz hissetmesine kadar varmıştır. Ülkede cemaatler hâmişî farklı olan daha da küçük gruplara ve mezheplere bölünmüş, böylece bağımsızlık istekleri dış güçlerce daha kolay körüklenmiştir⁹⁴. Dış desteklerle oluşturulan yapay mezheplerin de her birine devlet nezdinde ayrı bir cemaat/millet statüsü tanınmıştır⁹⁵. Katolikleri himaye eden iki devlet olan Fransa ve Avusturya'nın yanı sıra himaye işine giren İngiltere, Osmanlı ülkesinde kendisine koruyacak millet bulamayınca bir Protestan milleti oluşturma yoluna gitmiş bunda başarılı da olmuştur⁹⁶. Mahmîlik beratının bu kadar değerli oluşu yüzünden, mirasçılara intikal edebileceği hükmü dahi getirilmiştir⁹⁷. Beratlıların ticaret, maliye, vergi, askerlik konularında ayrıcalıkları zaten bilinmekte iken, buna bir de ceza yargılamasındaki muafiyet eklenmiştir. Mahmîler, adı ve siyasî suçlardan dolayı fiilen Osmanlı yargı alanından çıkarılmışlardır. Oysa özellikle ceza yargılaması devletin egemenlik alanının sınırlarını göstermektedir. Ceza hukukunda mülkîlik ilkesi gereği ülkede işlenen tüm suç fiilleri Osmanlı yargısına tâbi olup -fail, Müslüman, müste'men veya zimmî olsun, tümüne- Osmanlı ceza hukukunun ahkâmı uygulanmalıydı⁹⁸. İngiltere'nin Midilli konsolosu Newton, beratlılara mahkeme önünde 'âdeta yabancı devlet vatandaşı' gibi davranıldığını belirtmiştir⁹⁹. Zaman geçtikçe mahmîlik yerini vatandaşlığa bırakmış, bu defa da halk kendisine daha fazla imtiyaz sağlayan yabancı ülkelerin tâbiyetlerine geçerek Osmanlı yargısının dışına çıkmaya başlamıştır¹⁰⁰.

⁹⁰ Feroz, s. 5.

⁹¹ Bozkurt, Gülnihal. *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 140, dn. 121.

⁹² Feroz, s. 3.

⁹³ Bozkurt, s. 147-148; Heyd, Uriel. *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine-Makaleler-*, Tercüme ve Derleme: Ferhat Koca, Ankara, 2002, s. 140.

⁹⁴ Sonyel, Salâhi R. "Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayrimüslimler Üzerindeki Etkileri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumundan Ayrıbasım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 345.

⁹⁵ Engelhardt, Edouard Philippe. *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 60, 63; Berkes Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, 16. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 201; Davison, Roderic H. *Reform In The Otoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton USA, New Jersey, 1963, s. 148-149.

⁹⁶ Engelhardt, s. 67.

⁹⁷ Bozkurt, s. 140.

⁹⁸ Osmanlı tebaasından birinin öldürülmesinde sanık olan Avusturyalı *Elyas Kireş*'in şer'î mahkemede Osmanlı ceza hukukuna göre yargılanması gerekirken konsolosluğa teslim edilmesi kararı için bkz. Hariciye; 314606.

⁹⁹ Altuğ, s. 64; Bozkurt, s. 140; Saner Gönen, s. 76. Rum, Ermeni, Musevî milletlerinin refah içinde yaşadıkları, Sultan Abdülmecit'in 1851'de Anadolu ve Rumeli'ye komisyonlar göndererek halkın durumunu tespit ettirdiği konusunda bkz. Sonyel, s. 348 vd.

¹⁰⁰ Beratın ticarî ve dinî kurumlara yayılma süreci hakkında bk. Bozkurt, s. 139-140. Fransa, 1740 tarihli

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde temelde biri devletin kendisine ait, diğeri yabancı devletlere ait olmak üzere iki tür tercümanlık müessesesi vardır. Osmanlı devlet adamları önceleri tercümanlarını Müslüman Türklerden seçerken sonraları, Osmanlı ulemâsı arasında bu işin itibarlı görülmemesinin de etkisiyle, tercümanlık mesleği gayrimüslim tebaadan Fenerli ailelerin eline geçmiştir. Yabancı elçiliklerin, imtiyazlarının genişliğinden dolayı padişahların da onayıyla tercüman kadrolarını giderek arttırdıkları görülmektedir. Gün geçtikçe bu imtiyazlardan kadrolara getirilen zimmî tebaa da yararlandırılmıştır.

Tercümanlık kişiye ve onun özelliklerine bağlı bir meslek olmalıyken Osmanlı Devleti'nde hayat boyu süren hattâ mirasçılara kalabilen, garantili bir *Osmanlı Devleti* memuriyet kadrosu şekline dönüşmüştür. Üstelik bu kadro verilen berat belgesiyle özdeş kılınmıştır. Bu yüzden sözü geçen tercümanların kimin memuru olduğu birbirine karışmıştır. Ölüm veya azil durumunda berat geri alınarak yine elçi vasıtasıyla başka birine verilmektedir. Söz konusu işlem nişan defterine kaydedildiğinden kadroyu/beratı takip etmek mümkün olabilmektedir. Kimi kadroların sayısı başlangıçta *bir* iken giderek artmış, bazı devletlerin beratlı tercüman sayısı *ellileri* bulmuştur. Tercümanların bir kısmı, yabancı devletlerle anlaşarak devletin aleyhine casusluk faaliyetlerinde bulunmuş sonra da Batılı devletlerden birinin himayesine girmiştir. Osmanlı devlet kademelerinde kendilerine çalışacak muhbirler bulmak ve casusları kadrolarında işe almak şeklinde gizli etkinliklerde bulunmaları nedeniyle elçilere saygıdeğer casuslar da (*honorable espions*) denilmektedir. Yabancı elçilerin bir diğeri önemli işlevi ise, kendi ülkelerinin Osmanlı padişahı nezdindeki imajını yüceltmek ve gerçekleri çarpıtıp algı oluşturarak Osmanlı karar alma süreçlerini kontrol etmektir¹⁰¹. Her ne kadar bu faaliyetler beklenebilir bir durum ise de özellikle Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle devlet sırlarını ifşâ ederek Osmanlı Devleti'ne ihanet eden beratlı tercümanlar olması, Osmanlı Devleti'nin tüm bu gelişmelerin farkında olmasına rağmen hukukun keskin kılıcını bu alanda kullanamamış kendi aleyhine olacak şekilde istisnalar getirmeye devam etmiş; hukukun mülkîlik, eşitlik ve genellik ilkeleri ile yasaklama ve iptal uygulamalarını bu alanda işletmemiştir. Osmanlı tabiiyet kanununa ilişkin açıklamalar çalışmamızın kapsamını aşacağından dolayı burada detaylı bir değerlendirme yapılamamasına rağmen 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunnamesi ile Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaş tanımını, devrin uluslararası hukuk anlayışına uygun şekilde yaparak ciddi bir adım attığının da belirtilmesi gerekir. Hatta Batılı devletler sözkonusu bu Kanunname'nin 5 ve 9'uncu maddelerini ciddi şekilde eleştirmişlerdir¹⁰².

Sonuç olarak beratlı uygulamasıyla birlikte Osmanlı'nın gayrimüslim tebaası haklar ve sorumluluklar bakımından ikiye ayrılmıştır. Berat sahibi oldukları için zimmîlerin bir kısmı Avrupa devletlerince himaye edilen kişi statüsü kazanmıştır. Bu devletler, kapitülasyonlara dayanarak himaye ettiklerinin haklarını, hem uluslararası hukuk alanında hem de iç hukukta koruyup sahip çıkarak devlet içinde etki ve nüfuz sahibi olmayı başarmışlardır. Batılı devletlerin elçileri doğrudan padişah ile muhatap olabildikleri için istedikleri kararı ondan almışlardır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkıları

Kapitülasyon andlaşması ile kendisine Osmanlı'nın tanıdığı haklara binaen Katoliklerin hâmesi olmuştur (Altuğ, s. 69; Feroz Ahmed, s. 2; Muahedat Mecmuası, C. III, s. 254 vd; Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 121 vd; Saner Gönen, s. 30.

¹⁰¹ Gürkan, s. 398.

¹⁰² Affan, s. 1025 (*Osmanlı Hukukçuları Gözünden Tabiiyet Hukuku*, s. 119 vd).

Makale tek yazarlıdır.

REFERANSLAR

- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, C. I, III, (Hazırlayan Prof. Dr. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Akyılmaz, Sevgi Gül. *Osmanlı Diplomasi Tarihi ile Teşkilatı*, Tablet Basım Yayın, Konya, 2000, (*Osmanlı Diplomasi*).
- Akyılmaz, Sevgi Gül. *Siyasi Tarih*, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022.
- Ali Şahbaz Efendi. *Hukuk-u Düvel*, C. I-II, Nâşiri: Mehmed Âdil, Bağdatlıyan Matbaası, İstanbul, 1898.
- Altuğ, Yılmaz. *Yabancıların Hukukî Durumu*, 4. Basım, Mentesh Matbaası, İstanbul, 1971.
- Bağış, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler (Kapitülasyonlar-Avrupa Tüccarları-Berathlı Tüccarlar-Hayriye Tüccarları (1750-1839))*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.
- Balcı, Sezai. “*Osmanlı Devletinde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2006.
- Berkes Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, 16. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bilsel, M. Cemil. *Lozan*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.
- Boogert, Maurits H. Van Den. *The Capitulations And The Ottoman Legal System, Qadis, Consuls and Beraths in 18 th Century*, Boston: Brill Leiden, 2005.
- Bozkurt, Gülnihal. *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839– 1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Bosworth, C. E. “*Tarḡjumān*”, *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Ed. P. Bearman, Th. Bianquis, CE Bosworth, E. van Donzel, WP Heinrichs, Leiden: Brill, 1997.
- Çiftçi, Cafer. “*Bâb-ı Ali’nin Avrupa’ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan’da Fenerli Vovoyodalar (1711-1821)*”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 7, S. 26, 2010, s. 27-48.
- Çiçek, Kemal. “*Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka’da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye*”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2001, s. 269-283.
- Davison, Roderic H. *Reform In The Otoman Empire 1856–1876*, Princeton University Press, Princeton USA, New Jersey, 1963.
- Demiryürek, Mehmet. “*İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu*”, *Belleten*, Ağustos, C. 80, S. 288, 2016, s. 439-482.
- Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi, Fon: MFB; Kutu Gömlek Sıra: 1221.
- Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi,, AE.SSLM.III, Fon:4, Kutu/Gömlek/Sıra no: 178; Tarih H. 29-12-1210.
- Elmacı, Mehmet Emin. *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Home Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, C. I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

- Engelhardt, Edouard Philippe. *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- Fekete, Lajos. “Osmanlı Türkleri ve Macarlar”, *Belleten*, C.13, S. 52, 1949, s. 663-743.
- Feroz, Ahmad. “Ottoman Perceptions of the Capitulations (1800-1914)”, *Journal of Islamic Studies (JSTOR)*, 11:1, p.1-20, Published by: Oxford University Press Stable, 2000, <https://www.jstor.org/stable/26198461>, (Erişim Tarihi: 24.08.2023).
- Foşil, Pol / Bonfis, Henri. *Hukuk-u Umûmiyye-i Düvel, Üçüncü Kısım* (C. 3), Mütercimi: Mehmet Cemil, Mürtebin-i Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1328.
- Genç, Yusuf İhsan. *Osmanlılarda Beratlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988.
- Gök, Necdet. “Osmanlı Diplomatasında Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklar”, *OTAM, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, 2001, s. 212-226.
- Groot, Alexander. “The Historical Development Of The Captulatory Regime In The Ottoman Middle East From The Fifteenth To The Nineteenth Centuries”, *Oriente Moderno*, Nuova serie, Anno 22 (83), Nr. 3, Published by: Istituto per l’Oriente C. A. Nallino Stable, pp. 575-604.
- Gürkan, Emrah Safa. “Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul’u”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 2, s. 372-399, 2015, İstanbul.
- Heyd, Uriel. *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine-Makaleler-*, Tercüme ve Derleme: Ferhat Koca, Ankara, 2002.
- <https://turki.cagdasozluk.com/osmanlica-sozluk-madde-5384.html>, (Erişim Tarihi: 20.10.2023).
- <https://osmani.cagdasozluk.com/osmanlica-sozluk-5372-nedir-anlami.html>, (Erişim Tarihi: 20.10.2023).
- İnalcık, Halil. *Seçme Eserleri I-II, Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klâsik Dönem (1302–1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- İnalcık, Halil. “The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans”, *Essays in Ottoman History*, Eren Yayınları, İstanbul, 1998.
- Karaer, Nihat. “Fransada İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çabaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi’nin Paris Büyükelçiliği, (1797-1802) Sürecinde Osmanlı Fransız Diplomasi İlişkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, 2012, s. 63-92.
- Karakoç, İrem. *Hukuk Tarihinde Vatandaşlık-Yabancılık Statüsü*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, (Vatandaşlık-Yabancılık).
- Karakoç, Sarkis. *Küliyât-ı Kavânîn, Fihrist-i Tarihî, 11 Şaban 1293-17 Cümdelahir 1326*, C. I-II, Yayıncı Hazırlayanlar: M. Âkif Aydın-Fethi Gedikli vd, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Kenanoğlu, Macit. *Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek*, 2. Baskı, Klâsik Yayınları, İstanbul, 2007.
- Khadduri, Majid. *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, (Türkçesi: Fethi Gedikli), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1999.
- Konan, Belkis. “Osmanlı Devleti’nde Protege (Koruma) Sistemi”, *AÜHFD*, C. 58, S. 1, 2009, s. 169, (Protege).
- Konan, Belkis. Osmanlı Devleti’nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu

- (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
<http://acikarsiv.ankara.edu.tr>, (Tez).
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Mürur Tezkiresi”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 60-61.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Berat”, *DİA*, C. 5, İstanbul, 2006, s. 472-473.
- Lugat-ı Nâci, <https://naci.cagdasozluk.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-3030.html>, (Erişim Tarihi: 20.10.2023).
- Muahadat Mecmuası, C. I (1294), C. III (1297), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- Nazîf Surûri-
- Örikağasızâde Hasan Sırrı-
- Yusuf Ziya-Osman Affan-
- Sarkis Karakoç-Abdurrahman Adil-
- Yeni Osmanlılar Cemiyeti. *Osmanlı Hukulçuları Gözünden Tabiiyet Hukuku*, (Ed. Ahmet Kılınç), (Transliterasyon. A: Karataş-S.B. Doğangüzel-B.Argunhan vd), (Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Yayınları), Ankara Mart 2021.
- Nebioğlu, Osman. *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986.
- Orhonlu, Cengiz. “Tercüman”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 12/1, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 177-181, <http://users.okan.edu.tr/cemal.demircioglu/tercuman.pdf>, (Erişim Tarihi: 6.8.2023).
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Osmanağaoğlu, Cihan. *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, Legal Yayınları, İstanbul, 2004.
- Özkorkut, Nevin Ünal. “Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, *AÜHFD*, C. 53, S. 2, 2003, ss. 83-94. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/278/2512.pdf>, (10. 11. 2022).
- Pamir, Aybars. “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 2, 2002, s. 79-119.
- Reychman, Jan- Zajaczkowski, Ananiasz. *Osmanlı-Türk Diplomatası El Kitabı (Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats)*, (Genişleterek İngilizceye Çeviren: Andrew S. Ehrenkreutz) (Türkçeye Çeviren: Mehmet Fethi Atay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Saner Gönen, Yasemin. *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul 1998.
- Sonyel, Salâhi R. “Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayrimüslimler Üzerindeki Etkileri”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumundan Ayrıbasım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- Thayer, Lucius Ellsworth. “The Capitulation of The Ottoman Empire and The Question of Their Abrogation as it Affects the United States”, *AJIL*, C. XVII, 1923, s. 207-233.
- Turlington, Edgar. “Treaty Relations With Turkey”, *JSTOR: Yale Law Journal*, Vol: 35, No. 3, 1926.
- Toynbee, Arnold J. *Türkiye ve Avrupa*, (Çev. K. Yargıcı-M. A. Yalman), Örgün Yayınevi, İstanbul,

2002.

Üçok Coşkun / Mumcu, Ahmet / Bozkurt, Gülnihal. *Türk Hukuk Tarihi*, 11. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

Yeşil, Fatih. “İngiltere’nin İstanbul Harekâtı”, *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul Kültür ve İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s. 81-87.

Yılmaz, Didem. “*Yargının Araçsallaştırılması*” Paneli, İstanbul Barosu, 2019.